Dr. A. MEDYALI

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

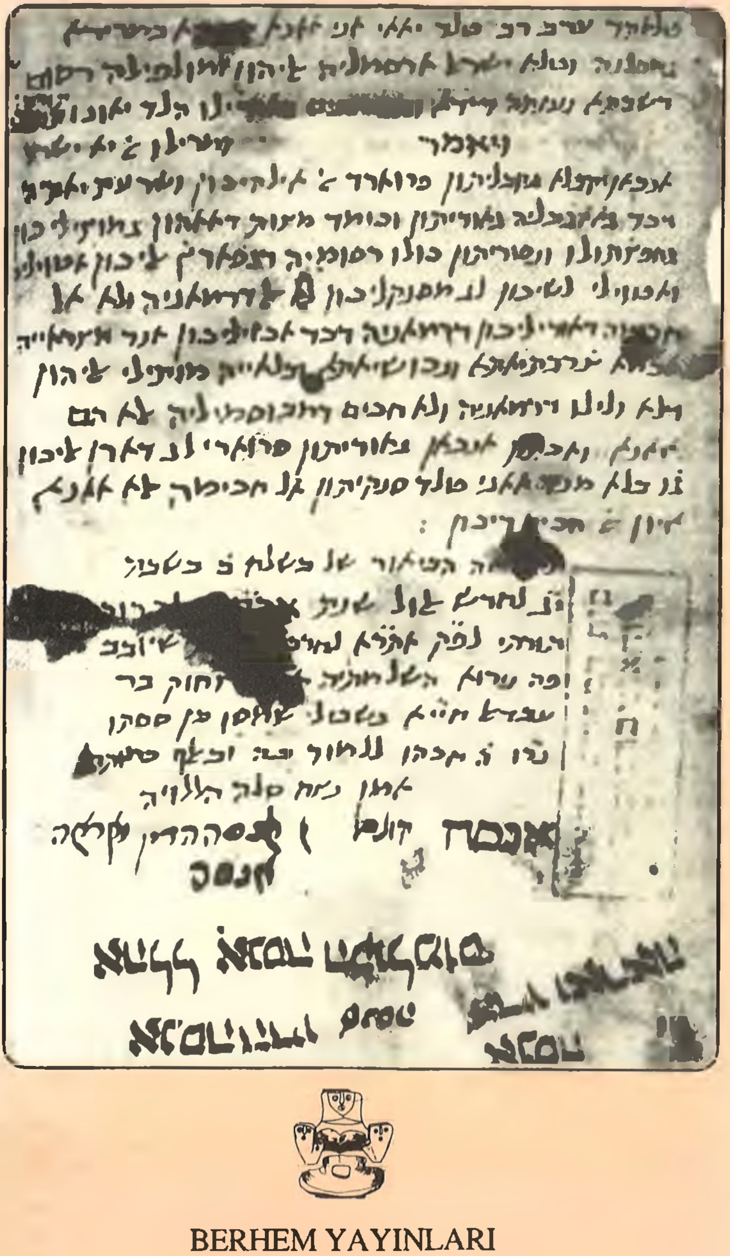

BERHEM YAYINLARI

Kürt Halkının yiğit Evladı

İnsanlık Onurunun Bilge Savaşçısı

Kürdistan Şehitlerinin En Ak Saçlısı

Sevgili MUSA ANTER AMCA'mızın

Unutulmaz Anısına

BERHEM YAYINLARI:

BİRİNCİ BASKI: 1992

Kapak:

Kürdistan kaynaklı elyazması Neo-Aramice bir kitap sayfası.

Musa Peygamber zamanında Yahudilerin Mısır'dan ayrılışlarını, yani göç olayını konu alan yapıtın bu son sayfasındaki damgadan 1669 yılında Nerwa'da yazıldığı anlaşılıyor.

İsteme Adresleri:

BERHEM
Kotkag. 15, 6 tr.
164 75 Kista/SWEDEN
Tel: 08/750 48 28

Berhem Basın Yayın Bürosu
Atatürk Bulvarı
Sanlıhan 105/907
Kızılay/ANKARA
Tel: 418 48 86

BASKI : AYDINLAR MATBAACILIK Tel : 552 86 14-15-16
ISBN: 91 971706 - 6 - 6

İÇİNDEKİLER

1

GİRİŞ - 7

2

KAYNAKLAR VE TERMİNOLOJİ - 21

3

KUTSAL KİTAPLAR VE YÖRESEL ANLATILARDA KÜRDİSTAN VE KÜRDİSTANLI YAHUDİLER - 24

4

İBRANİLER VE SÜRGÜN OLGUSU - 31

5

YAHUDİLERİN GUTİLER(MEDLER)'LE VE MECUSİLİKLE (MAGİANİSM) KARŞILAŞMALARI - 33

6

ADİABENE KRALLIĞI VE SASANİLER DÖNEMİ - 42

7

ARAP İSTİLASI VE İSLAMİYETİN KÜRDİSTAN'DA YAYILMASI - 47

8

12-20.YÜZYILLARDA KÜRDİSTANLI YAHUDİLER - 51

9

NÜFUS DAĞILIMI VE İSRAİL'E GÖÇ - 57

10

EKONOMİK YAŞAM VE MESLEKLER - 66

11

DİL, EDEBİYAT VE MÜZİK - 70

12

YONA SABAR'IN KİTABINDAKİ KAYNAKÇA - 83

13

KAYNAKLAR VE NOTLAR - 86

14

EKLER - 94

- Tüm Halklar Gibi Kürt ve Yahudi Halkları da Kardeştir! - 97

- Kürdistanlı Yahudilerin Edebiyat Örnekleri - 112

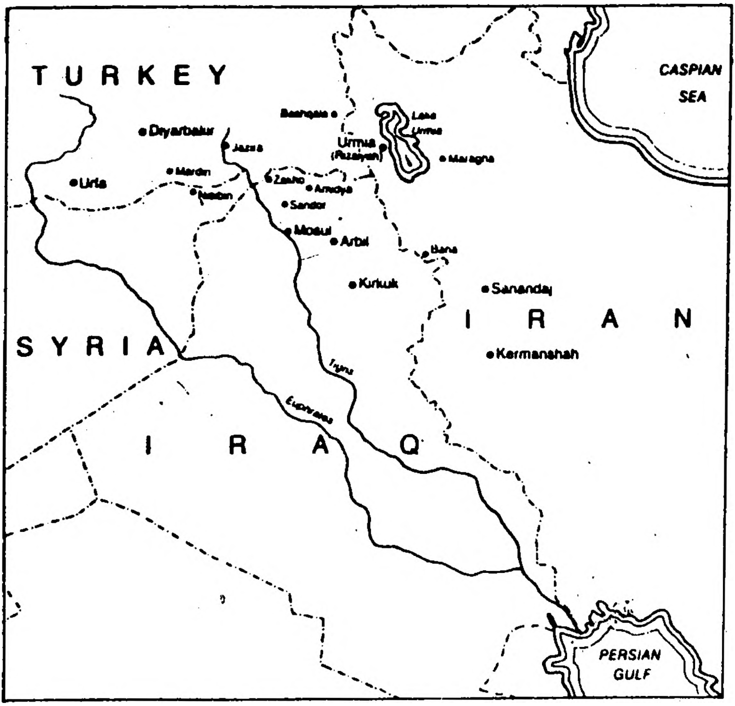

Kürdistanlı Yahudilerin yerleşik bulundukları yerleri gösteren harita

"Kürtlerin, Ortadoğu'da Arap şovenizminin etkisi altında, Yahudilere karşı düşmanlık hisleri beslemesinin hiçbir yararı yoktur. Kürtler Yahudi toplumuyla daha sıcak ilişkiler kurmak durumundadırlar. Kürtler Yahudi toplumunun demokratik kurumlarını görmezden gelemezler. Yahudi toplumu Ortadoğu'da Kürtlerin doğal ittifakçısıdır."

Dr. İsmail BEŞİKÇİ(1)

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

Giriş:

Haftalık *Yüzyıl* dergisinin 10 Şubat 1991 tarihli sayısında *ABD'nin Üç İsrail Planı* başlıklı ilgi çekici bir yazı kaleme alınmıştı. "İkinci ve Üçüncü İsrail"in kimlikleri bu yazıda şöyle açıklanıyordu:

ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Körfez Savaşı'nın hemen öncesinde 13 Ocak günü Çankaya'ya President Bush'un Üç İsrail planını getirdi. Kuşkusuz Baker, Özal'a bu planın ana çizgilerini anlatırken Türkiye'yi İkinci İsrail haline getirmek istediklerini söylemek gibi bir nezaketsizlikte bulunmadı. Ama her şey açıktı. ABD, savaş sonrası Ortadoğu'sunda Türkiye'ye ve onun himayesinde kurulacak Kürdistan'a ikinci ve üçüncü İsrail rollerini veriyordu.(2)

ABD ve NATO ile ilişkileri, Ortadoğu'daki konumu gözö - nüne alınırsa, Türkiye'nin pratikte zaten İsrail'le paralel bir

çizgide yeraldığı görülecektir. Gerek ABD'nin gerekse TC Devleti'nin Ortadoğu'da bir Kürdistan Devleti'ni -hangi önder likle olursa olsun- istemedikleri ve böyle bir oluşumu engellemek için her türlü çabayı ve işbirliğini nasıl gerçekleştirdikleri de yeterince açıktır. "ABD güdümlü muhtemel bir Kürdistan Devleti"nin bölgede İsrail Devleti ve TC ile aynı konumu paylaşacağı savı, Kürt halkını yönlendirmekte olan yeni iç dinamikleri ve gelişip güçlenmekte olan uzun erimli savaşımını hesaba katmamaktadır. Kürt halkına bütünüyle edilgen bir rol biçen bu yanılgılı yaklaşım biçimiyle büyük bir haksızlık yapılmaktadır. Emperyalist devletlerin ve onların Ortadoğu'da ki işbirlikçileri olan devletlerin yeni sömürgeleştirme planları, Kürt halkının uzun bir tarihi geçmişe dayanan ulusal-demokratik hak talepleriyle hiç bir şekilde uyuşamaz.

1991 yazının sonlarında ise yukarıda değinilen yazıda yer alan ilişkiler ağı ile bağlantısını kolaylıkla kurabileceğimiz yeni bir konu Türkiye'nin gündemine girdi. 1492'de göçe zorlanan İspanyol Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na "kabul edilişlerinin"(gelişlerinin) 500. yıldönümü 1992 yılında kapsamlı programlarla kutlanacaktı. Ve Türkiye'deki kutlama çalışmalarını düzenlemek üzere, aralarında çok sayıda devlet adamının da bulunduğu(3) bir vakıf, "500. Yıl Vakfı" adı altında 19 Temmuz 1989'da kurulmuştu. *Cumhuriyet* gaze tesinin 13 Eylül 1991 tarihli konuyla ilgili haberinde, vakıfla ilgili şu bilgiler veriliyordu:

Türkiye'nin 1492'de İspanya'dan kovulan Sefarad Musevilerine kapılarını açmasının 500. yıldönümü, Türkiye, ABD, Avrupa ve Meksika'da düzenlenecek bir dizi kültürel ve bilimsel faaliyet ile kutlanıyor... Yönetim kurulu başkanlığını Jak Kamhi'nin, başkan yardımcılıklarını Naim Güleryüz, Tevfik Saracoğlu ve Yako Veissid'in üstlendikleri 500. Yıl Vakfı, kuruluş amacını şöyle açıklıyor: «Türklerin devlet ve toplum olarak üstün insanlık vasıflarını her türlü olanaktan yararlanarak tüm dünyaya tanıtma, din ve vicdan hürriyetlerini koru-

mak için bağnazlık ortamından kaçarak Türk toprağını vatan seçen Musevilere kucak açan Türk milletinin insancıl yaklaşımını en geniş şekilde yurt içinde ve yurt dışında duyurmak ve Musevi vatandaşlarımızın şükran ifadelerinin açıklanmasına yardımcı olmak...»

Ele alınacak olan konuyu tanıtmak amacıyla aktarılan bu alıntıların ardından bazı saptama ve düzeltmelerin yapılması gerekli görünmektedir. Her şeyden önce, 1492'de İspanyol Yahudilerini "kabul" ettiği ileri sürülen ülke Türkiye değil, Osmanlı İmparatorluğu idi ve o sırada tahtta Padişah *II.Bayezid* (1481-1512) bulunuyordu. Bugün *Türkiye* olarak adlandırılan coğrafi alan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca bir bölümünü oluşturuyordu ve imparatorluğun merkezi olan İstanbul da buradaydı. Çok dilli, çok dinli, çok ırklı bu imparatorluğa Yahudilerin göç etmeleri, o dönem Avrupa'sındaki sosyo-ekonomik gelişmelerle büyük bağlantısı olan ve Osmanlı devlet düzeniyle bağdaşarak imparatorluğu büyütüp genişletmek amacına hizmet eden "dahili genel tolerans" ilkesiyle paralellik gösteren bir olgudur. Tarihleri soykırımlar ve sürgün acılarıyla dolu olan Yahudi toplumu için de kuşkusuz oldukça önemli bir tarihsel olaydır.

Ortaçağ'da Yahudileri sürgün eden tek ülke İspanya değildi. Yine bu sürgünlerin yerleştikleri tek yer de Osmanlı ülkesi değildi. Batı Avrupa'da henüz büyük bir yerli tüccar ve tefeci sınıfının ortaya çıkmadığı dönemlerde, vergi tahsildarlarına (gelişmemiş de olsalar), dönemin mali işlerini yürütebilecek uzmanlara, savaş ve diğer gereksinmeleri finanse edebilmek için mali kaynaklara ihtiyaçları olan feodal kastların koruması altında, Yahudi toplulukları büyük bir patlama gösterdiler. Büyük ve varlıklı topluluklar meydana getirdiler(4). Ancak Yahudiler, dinsel ve tarihsel yönelimlerin de etkisiyle kendi aralarında bütünleşmiş, kapalı ve ayrı bir sosyal grup oluşturuyorlardı. 11.yüzyılda Avrupa'da ticaretin gelişmesi ve nüfusun artması, bunun ardından bir gereklilik olarak ortaya çıkan

Haçlı Seferleri'nin de katkısıyla, Batı Avrupa ülkelerinin kendi yerli Hıristiyan tüccar ve tefeci sınıfları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Yükselen burjuva sınıflarının keskinleştirdiği toplumsal ve sınıfsal çatışmaların görülmeye başladığı 13. ve 14. yüzyıllarda, bu ülkelerde yaşayan Yahudiler, toplumsal hoşnutsuzlukların ve nefretin yöneltildiği başlıca hedefler olmaktan kurtulamadılar. Yahudiler 1290'da İngiltere'den, 1306'da Fransa'dan ve bir süre sonra da Almanya'dan sürüldüler(5). Kendi yerli tüccar sınıfları gelişen Batı Avrupa ülkelerinin artık Yahudilere gereksinimleri azalmıştı. Aynı dönemlerde Doğu Avrupa'da ise üretim ilişkileri daha geri bir düzeydeydi. Henüz yerli bir orta sınıf olşmamış ve eskiden Batı Avrupa'da olduğu gibi bir tüccar-tefeci sınıfına ihtiyaç vardı. İşte bu gereksinim Batı Avrupa'dan sürgün edilen Yahudiler tarafından karşılanacaktı. Nitekim çok sayıda Yahudi, Batı Avrupa'dan Polonya, Litvanya ve Rusya'nın çeşitli bölgelerine göç etti ve buralarda iyi karşılanıp özel ayrıcalıklar elde ettiler(6).

1492'de İspanya'dan sürgün edilen Yahudilerin Osmanlı topraklarına (sadece Türkiye olarak sınırlanan alana değil, imparatorluğa bağlı diğer ülkelere de) göç etmeleri olgusunda da aynı temel sosyo-ekonomik nedenleri izlemek mümkündür. Ancak İspanya'da Yahudiler diğer Batı Avrupa ülkelerindekinden farklı olarak, yalnızca feodal egemenlerin çıkarlarına hizmet etmekle kalmayıp ülkenin tüccar sınıfının gelişiminden de pay alabilecek bir güce ulaşmışlardı. Yahudiler tüccar sınıfında yeralıyorlardı. Bu nedenle de bu yeni sınıfı denetlemek isteyen Kilise öncülüğündeki feodal egemen kastın şiddetinin gittikçe arttıran saldırılarına hedef olmaktan kurtulamadılar. Oniki yüzyıldan daha uzun bir süre İspanya'da yaşamış olan Yahudiler, tüccar ve zanaatkâr sınıflar içinde önemli bir konum elde etmişlerdi. Vergi tahsildarı ve finans uzmanı olarak İspanyol monarşisine hizmet edenler de bulunuyordu. Köylü ayaklanmaları ve toplumsal çatışmaların

yaşandığı bir dönemde, Yahudilere yöneltilmiş olan baskı ve zulüm, egemen feodal sınıfın ve Kilise'nin çıkarlarına hizmet ediyordu(7).

İspanyol Yahudilerine uygulanan sosyo-ekonomik kökenli baskılar *dinsel bir görünüm* altında ortaya çıktı. Ortaçağ boyunca Kilise'nin bu ülkelerde insan yaşamında oynadığı rakipsiz rolün önemi ve niteliği gözönüne alınırsa, bu sonuç daha kolay anlaşılabilir. Bu dönemlerde yoğun baskılardan kurtulabilmek için Hıristiyanlığı kabul eden İspanyol Yahudileri bile toplumsal gerilimin doğurduğu öfkeden kaçıp kurtulamadılar. İspanya'yı terkeden Yahudilerin büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezine (en çok gereksinim duyuldukları bölgeye) ve imparatorluğun diğer bölgelerine giderek oralara yerleştiler. Çünkü buralarda, daha önceki yüzyıllarda Batı ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi, Yahudilerin ekonomik fonksiyonlarına ihtiyaç vardı.Batı Avrupa'da artık istenmiyorlardı. Doğu Avrupa'ysa daha önceki Yahudi sürgünleri barındırıyordu ve yenileri için fazla yer yoktu. Bu durumda Osmanlı ülkesi, İspanyol Yahudilerinin göç edip yerleşmesine uygun bir konumda bulunuyordu.

Konuya Osmanlılar açısından baktığımızda, Anadolu topraklarında Yahudi varlığının Türklerin buralara gelmeye başladıkları 9. yüzyıldan çok daha eski dönemlere uzandığını görürüz. Daha 13. yüzyılda, geleceğin Osmanlı Devleti'ni yaratacak olan ilk önemli çabalar gösterilirken, Türk öncülerinin bölgede yerleşik Yahudi topluluklarıyla ilişkileri olur. Orhan Bey döneminde (1324-1360) Bursa'yı elegeçirmek için yapılan savaşlar yüzünden bu bölgede yaşayan Hıristiyanlar ve Yahudiler başka yerlere kaçmışlardı. Bursa Orhan Bey tarafından alındıktan sonra, çatışmalar nedeniyle kaçan halkın ve özellikle de Yahudilerin geri gelmelerini sağlamak için Osmanlılar teşvik edici bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Kurulmaya çalışılan devletin Yahudiler gibi ticaret, sanayi, maliye, idare ve ilim alanında gelişkin elemanlara mutlak gereksinimi

olduğu biliniyordu.

İspanya'da Müslüman Endülüs Emevi Devleti'nin 755-931 yılları arasında devam eden hakimiyet döneminin ardından Hıristiyanlar ülkeyi yeniden elegeçirmeye başladıklarında birçok Yahudi topluluğu da yeni yönetim içinde yer aldı. Özellikle bu geçiş döneminin başlarında çok geniş topraklar elegeçiren Hıristiyan egemenler önemli idari ve mali sorunlarla karşılaştılar. Ve bu sorunlarını çözebilmek için, İspanya'da yaşayan Yahudi kitlesine başvurmak zorunda kaldılar. Hatta İspanya dışından Yahudi "uzman" getirtme yoluna gittiler(8). Yükselma dönemine giren Osmanlı Devleti de benzer gereksinimleri duymuş ve benzer çözümler arayıp bulma çabası içinde olmuştur.

Engizisyon mahkemeleriyle kurumlaştırılan dinsel baskılar ve kitlesel öldürmelere varan şiddet uygulamaları yüzünden Yahudiler 1492'den önceleri de defalarca İspanya'yı terketmek ya da kendilerini gizlemek ve Hıristiyanlaşmak zorunda kalmışlar. Bazı dönemlerde İspanya'da hemen hiç Yahudi kalmamıştır. Dın değiştirerek Hıristiyan olmaya zorlanan Yahudiler, gizlice Yahudiliklerini devam ettirebildikleri "görünüşte Hıristiyan" bir topluluk oluşturdular. *Konverso* ya da *Marona* adı verilen bu Yahudiler, 14. yüzyılda geniş ve etkili bvir grup oluşturarak devlet örgütü içinde önemli kilit noktalara yerleştiler(9). İspanya'dakine kıyasla daha az oranda olmak üzere daha değişik bir uygulama biçimi Osmanlılarda da görülmüştür. *Dönme* olarak bilinen ve Müslüman oldukları kabul edilen çok sayıda Yahudi, Osmanlı devlet örgütünde çok önemli yerlere gelebilmiş, etkin roller üstlenmişler.

Çeşitli kaynaklar *Fatih Sultan Mehmed* (1451-1482)'in İstanbul'u alırken şehirdeki Yahudilerle gizli bir anlaşma yaptığını aktarırlar(10). "Bizans yönetimiyle işbirliği yapmaktan kaçınma" şeklindeki bu dolaylı ittifakları nedeniyle *Fatih*, İstanbul'u aldıktan sonra Yahudilere ayrıcalıklı bir statü tanımıştır. *Fatih*'in bu tutumunun ardında yatan tek neden,

Yahudilerin İstanbul'un alınması sırasında göstermiş oldukları dolaylı destek değildi. Bizans Yahudilerinin teknik beceri ve bilgi üstünlüklerinin farkında olan *Fatih*, genişleyen imparatorluğun nitelikli eleman gereksinimini karşılamada onlardan yararlanmayı düşünmüştür. Bu yaklaşımı nedeniyle de, İstanbul'u aldıktan sonra Yahudileri şehre yerleşmeye davet etmiş; bu amaçla imparatorluk kentlerine tamimler göndererek İstanbul'un Yahudilere açık olduğunu ilan etmiş, İstanbul'a yerleşecek Yahudilere evler, bağlar, tarlalar vaat etmiştir. Bunun üzerine binlerce Yahudi ailesi İstanbul'a göç etmiştir(11).

1469 yılında İspanya'daki iki büyük devletin hükümdarları *Kastilya Kraliçesi İzabella* ile *Aragon Kralı Fernando* evlenerek devletlerini birleştirdiler. Ardından Yahudiliklerini gizleyerek yaşamlarını sürdüren konversoları izleyip yakalayan ve "suçlu" bulduklarını idam ettiren Engizisyon mahkemelerinin yetkilerini daha da genişlettiler. Böylece Yahudilere yönelik baskı ve şiddet uygulamaları büyük bir hız kazandı. Daha sonra ise Yahudileri İspanya'dan bütünüyle kovmak üzere 31 Mart 1492 tarihli bir fermen hazırlandı. Ve hemen aynı yılın Mayıs ayında yürürlüğe konularak uygulamalar başlatıldı. 1492'nin Ağustos ayının başlarına kadar yaklaşık 100.000 Yahudi İspanya'dan ayrılmak zorunda kaldı(12). Bu dönem boyunca İspanya'dan kovulan Yahudilerin toplam sayısı 250.000 civarındadır(13). Doğrudan Osmanlı ülkesine sığınan Yahudiler, sürgün edilenlerin sadece küçük bir bölümünü oluştururlar. Ayrıca İspanya'dan kovulan Yahudilerin tamamen bilinçli bir seçim sonucu Osmanlı ülkesine göç etmiş olduklarını ileri süren savlar da doğru değildir. Büyük çoğunluk öncelikle Portekiz ve daha az olarak da İtalya, Sicilya, Hollanda gibi Avrupa'daki diğer Hıristiyan ülkelere gitmişlerdir. Bu ülkelerde kendilerini din değiştirerek Hıristiyanlığa geçmeye zorlanma tehdidi altında hisseden(14) ve umdukları koşulları bulamayan bir kısım Yahudi sürgün, ancak çeşitli yerlerde durakladıktan sonra Osmanlı egemenliğindeki ülkelere göç ettil-

er. Bu sıralarda Osmanlı Devleti kuruluş dönemini geride bırakarak gelişme ve yükselme dönemine girmişti. Sanayi, Teknik, ticari ve diğer birçok alanda, imparatorluğun yetişmiş kalifiye elemanlara büyük bir gereksinimi vardı. Daha önce *Orhan Bey* ve *Fatih*'in yaptığı gibi, *II.Bayezid* de İspanya'dan göç eden Yahudilerin sahip oldukları gelişkin ticari, teknik ve kültürel birikimden yararlanabileceğini hesaplamış ve yanılmamıştır. İspanyol Yahudilerinin Osmanlı Devleti'ne getirecekleri önemli katkının farkında olan *II.Bayezid*, *İspanya Kralı Fernando*'nun bu konuda büyük bir hata işlemiş olduğunu dilegetiren "Böyle bir kralın (*İspanya Kralı Fernando*) akıllı olduğunu kim söyleyebilir? Kendi ülkesini sefalete sürerken benimkini zenginleştiriyor"(15) şeklindeki sözleri, Osmanlı Devleti'nin temel yaklaşımını ortaya koymaktadır. Gerçekten de İspanya'dan kovulan Yahudiler genel olarak meslek sahibi, sanayi ve ticaretten anlayan, gelişkin bir bilgi ve kültür birikimleri olan ve Osmanlı Devleti'nin çok ihtiyaç duyduğu kalifiye kişilerdi. Bu *uzman* kişiler Osmanlı topraklarında birçok önemli endüstriyi ilk kez kurdular, kurulmuş olanları daha da geliştirdiler.Örneğin İspanya Yahudileri top ve diğer ateşli silahların yapımında uzmandılar ve o sıralarda Osmanlı ordusu da bu yeni silahlarla donatılmaya çalışılmaktaydı. Avrupa'da henüz yeni bir sanayi kolu olan matbaayı da Osmanlı ülkesinde ilk kez bu Yahudiler kurmuştur. Bu ilk matbaa 1493'de *David* ve *Samuel ibn Nahmias* kardeşler tarafından faaliyete geçirilmiştir(16).

Açık olarak görüldüğü gibi 1492 yılında Yahudilerin İspanya'dan göç etmeye zorlanmaları ve ardından bunların bir kısmının Osmanlı ülkesine gitmeleri tarihsel olgusu konusunda Türkiye Cumhuriyeti Devleti (TCD)'nin çeşitli kurum ve sözcüleri ile 500. Yıl Vakfı'nın ileri sürdükleri görüşlerin çoğu yanlıştır. Gerçekler çarpıtılmış ve tahrif edilmiştir. İnsan hakları, azınlık hakları, hoşgörü vb. çağdaş ve güncel değerler açısından TC'ya puan kazandırmaya ve bu konularda

Yona Gabbay

Zaholu tanınmış hikâye anlatıcısı.
Bir tüccar olarak Kürdistan'ı baştan başa gezdi. Çok sayıda halk hıkâyesi dinledi ve anlattı. 1972'de Kudüs'de öldüğünde 100 yaşının üzerindeydi.

gerçekten kötü olan sicilini unutturmaya çalışan bu savların

nüfusu temsil ettiği oldukça kuşkuludur. Vakıf adına ortaya konulmaya çalışılan çok yönlü ve kapsamlı çabalar, Türkiye nin devlet olarak çalışmalarda üstlendiği etkin rol, vakfın salt bir kutlama komitesi ya da anma çalışmalarını yürütme kuruluşu olmadığını gösteriyor. 500 yıl önceki tarihsel bir olgu paravan yapılarak, olayın özü çarpıtılarak, çıkarlar doğrultu - sunda ve gösterilmeye çalışıldığından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Dünya Yahudilerinin ilgi ve sempatilerini kazanma çabasına girilmekte; Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantılı tarihsel bir olgu (yapay bir biçimde) Türkiye Cumhuriyeti'yle özdeşleştirilmeye çalışılmakta; güncel insan hakları ihlalleri ve anti-demokratik uygulamalarla Kürt sorunu gerçeği unutturulmaya, haketmediği bir alanda Türkiye'ye puan kazandırılmaya çalışılmaktadır.

500. Yıl Vakfı'nın yarı-resmi konumuna ve uluslararası boyutuna dikkatleri çeken İKİBİN'E DOĞRU dergisinde yer alan şu görüşler ilgi çekici:

Türkiye - İsrail - ABD ilişkilerinde birinci dercede önemli yer tutan 500. Yıl Vakfı'nın dış etkinlikleri de adeta tamamen ABD'ye yönelik... Vakıf Türkiye'nin Amerikalı Dostları Derneği'yle koordineli çalışıyor.

ABD ve İsrail bağlantılı 500. Yıl Vakfı'nın Türkiye devleti ile olan yakın ilişkisi, kurucuları arasındaki devlet adamlarının çokluğundan belli...

Vakıf Yönetim Kurulu üyesi Üzeyir Garih'in, çalışmalarında resmi görüş ile nasıl bir paralellik kurduklarını açıklaması ilginç. Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay'dan bu işe tahsis edilmiş insanlar var. Biz onlarla temas ediyoruz diyor...

Yani Vakıf, Türkiye-ABD-İsrail koordinasyonuna katkıda bulunurken, Türkiye Devleti de vakfa yol gösteriyor.(18).

Vakfın bağlantıları ve hedefleri gözönüne alındığında açık - ça görülebileceği gibi 500. Yıl Vakfı politik hedefleri olan, or-

ganize ve uluslararası bir girişim. Gizlenmeye çalışılmasına karşın, vakıf yarı-resmi bir statüye sahip.

Günümüzde Ortadoğu'daki İsrail karşıtı cepheleşmeyi yaratan temel neden, neredeyse bütünüyle *Filistin sorunu* ve bu sorunla ilgili görünen taraflardan hangilerinin desteklenip hangilerine karşı çıkılacağı şeklinde biçimlenip somutlaşmıştır. Oysa Ortadoğu'da mevcut devletlerarası ve halklararası ilişki - lerin niteliğini belirleyecek daha başka etkenler, değerler, politikalar yok mudur? Yok iseler, yaratılamazlar mı? Varsalar geliştirilemezler mi? Kuşkusuz bu olanaklar vardır, neki kullanılması ve geliştirilnmesi gerekir.

Filistin sorunuyla simgeleşen Arap-İsrail (ya da Müslüman-Yahudi) anlaşmazlığı ve bundan daha eski ve daha önemli bir süreç olan Kürdistan'ın paylaştırılıp sömürgeleşti - rilmesi süreçlerinin birbirleriyle ilişkileri yönünden yeniden ele alınıp incelenmesi, yeni politikaların oluşturulması Kürtler için bir zorunluluktur. Kuşkusuz Kürtler, Filistin halkının kurtuluş mücadelesini desteklemeli, Filistin halkıyla dayanışmaya girmeli, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı Filistin halkıyla birlikte mücadele etmelidirler. Kürtler de Filistin halkının ve onun temsilcilerinin kendilerine karşı aynı tavır içinde olmalarını beklemelidirler. Filistin sorunu konusunda Kürtler, ezilen bir ulus olarak, Ortadoğu'da üzerlerine düşen - den daha fazlasını yapmayı günümüze değin sürdürmüşler. Bu nedenle Kürdistan'ı aralarında bölüşmüş devletler de olmak üzere diğer Müslüman ülkelerle birlikte İsrail'e karşı aynı cephe içinde yeralmışlar. Oysa Kürtlerin çıkarları, kendilerini sömürgeleştiren devletlerin çıkarlarıyla çelişmektedir. Üstelik Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet de bulunmamaktadır.

İsrail Yahudi *Devleti*, sadece Filistin sorunuyla özdeşleşti - rilemez, basitçe Filistin sorununa indirgenemez.Özellikle Kürtler bunu yapmamalıdırlar. İsrail Yahudi Devleti'nin aynı zamanda gelişkin bir demokratik yapısı, belli ölçülerde devle-

tin kendisini sorgulayabilen bir kamuoyu potansiyeli, belirgin bir kültürel birikimi yanında bölgede gözardı edilmeyecek önemde bir askeri ve teknolojik gücü vardır. Kürtler İsrail'le Filistin sorunu konusunda değil, bu konularda yakınlaşacaklardır. Bu yüzden Kürtler, gereksinim duydukları Kürt-İsrail ilişkilerini halklar düzeyinde geliştirebilmelerinin önündeki en büyük engelin *Filistin sorunu* olup olmadığı konusunu bir sonuca bağlamak zorundadırlar. Şu soruların yanıtları da araştırılmalıdır: Filistin halkının haklı davasına saygıda kusur göstermeyen Kürtlerin, kendi ulusal mücadelelerine katkı temelinde, İsrail'le ilişkilerini geliştirmelerinin Filistin halkına Türkiye-İsrail ilişkilerinden daha fazla zarar vereceği ileri sürülebilir mi? Ve yine bu zararın Filistinlilerin Türkiye, Irak, İran ve Suriye ile olan ilişkilerinin Kürt halkına verdiği zarardan daha fazla olacağı ileri sürülebilir mi? Kürtler açısından İsrail *Yahudi* devleti, *Müslüman* Irak, Türkiye, Suriye ve İran devletlerinden daha fazla mı gericidir, daha fazla mı ırkçıdır, yoksa daha fazla mı soykırımcıdır? Hiç bir halkı veya ulusu "düşman olarak görmeyen Kürtler, niçin kendilerini ezen, ulusal demokratik haklarını gaspeden, asimilasyonu, terörü, şiddeti ve soykırımı dayatan devletlerin" halklarına karşı bes - ledikleri dostça , kardeşçe, barışçı ve insancıl tutumu İsrail halkından esirgesinler? Neden İsrail halkının dostça tutumundan kendilerini mahrum etsinler?

Kürdistan'ın erişilmez dağlarının 1492'lerden ve Türklerin Ön Asya'ya uzanmalarından çok çok önceleri, MÖ'lere uzanan dönemlerden itibaren, zor durumdaki çok çeşitli etnik, dinsel ve kültürel topluluk için güvenle sığındıkları birer yurt oldukları biliniyor. Bu topluluklar arasında Yahudiler de vardı. Sonraları kimi Kürt topluluklarının Yahudi dinini benimsemiş oldukları ve yine bazı Yahudi topluluklarının da Kürtleşmiş oldukları anlaşılıyor. Kürtlerle ilgili çeşitli kaynaklarda *Yahudi Kürtler* veya *Kürdistanlı Yahudiler, Kürt Yahudileri* ile ilgili kısa değinmelere yer yer rastlanırsa da, konu ge-

nelde henüz yeterince incelenmemiştir. Oysa günümüzde İsrail'de Kürdistan kökenli 200.000'den fazla Yahudi'nin yaşıyor olması bu konudaki araştırma ve incelemelerin gerekliliğini işaret etmektedir.

Geleneksel takı ve giysileriyle bir yahudi kadını

KAYNAKLAR VE TERMİNOLOJİ

Aralarında çok sayıda Müslüman ve Kürt olmayan toplulukları barındırmış olan Kürtler, diğer dinlere ya da mezheplere inananlara karşı, genelde hoşgörülü ve dostça bir tutum içinde olmuşlardır. Türkiye ile Irak arasındaki sınırın düzenlenmesi için *Milletler Cemiyeti* tarafından 30 Eylül 1924'de oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan raporun Kürtlerden sözeden bir bölümünde şoyle deniliyor:

Çok savaşçı, çok bölünmüş ve disiplinsiz olmalarına rağmen, birlikte yaşadıkları diğer halklarla dostça ilişkiler içinde yaşamayı bilirler. Bütün Müslümanlar içinde, Hıristi - yanlarla en iyi geçinenlerin Kürtler olduğunu gözledik.(19)

Bu genel tutuma aykırı olan iki belirgin durumda, 19.yüzyılın ikinci yarısında (1843) Nesturilerle ve 20.yüzyılın başlarında (1914-1918) Ermenilerle bozulan ilişkilerde ise dış güç - lerin müdahaleleri sözkonusudur.

Putperestlik, Mecusilik, Zerdüştilik gibi eski inanç biçim - lerinin ardından Şafii, Sünni, Şii, Alevi, Ehl-i Hak (Ali İlahi), Kadiri, Ticani, Bektaşi, Şarli, Şebeki, Kakeyi, Bahai, Babi, Nakşibendi, Nurcu gibi çok çeşitli İslami mezhep ve tarikat mensupları yüzyıllar boyunca Kürdistan'da Nesturiler, Süryaniler, Ermeniler, Yahudiler, Yezidiler, Şemsiler, Bajoranlar, Levitiler, Yakubiler(Jacobites), Amonitiler (Ammonites), Moabitiler (Moabites), Nazarenler(Nazarenes), Mandanlılar (Mandeans) gibi yine çok çeşitli ve farklı etnik-dinsel yapılardaki topluluklarla birlikte ve yanyana yaşamışlardır.

Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kaynakları değerlendirmeye geçmeden önce, terminolojiye ilişkin bazı açıklamalarda bulunmak gerekli görünmektedir. Özellikle Yahudi din adamlarının kaleme almış oldukları gezi yazılarında, seyahatname-

lerde, dinsel ağırlıklı veya dinsel amaçlı kaynaklarda Kürdistan'daki tüm Yahudiler, Musevi (Yahudi) olma nitelikleri tamamen öne çıkarılarak ve Kürt olma nitelikjleri de gözardı edilerek *Kürdistanlı Yahudiler* (*Jews of Kurdistan, Kurdistani Jews*) olarak adlandırılmışlar. Bir 12.yüzyıl gezgini olan ve Kürdistan'ın birçok yerini gezip buralardaki Yahudi topluluklarından seyahatnamesinde ilk kez sözedenlerin başın da gelen *Tudelalı Benjamin* (*Benjamin of Tudela*)'den *Encyclopaedia Judaica*(20)'ya kadar uzanan geniş bir yelpazede bu tutumu gözlemlemek mümkündür. Oysa pekçok çağdaş yazarın, araştırmacının, gazete ve dergi muhabirinin, daha önem - lisi *Kürdistanlı Yahudilerin* büyük bölümünün kendi tutumları bundan farklıdır. Bu kesimler tarafından *Kürdistanlı Yahudiler* terimi yerine (ya da en azından bu terimle birlikte) *Yahudi Kürtler, Kürt Yahudileri* veya yalnızca *Kürt* biçimindeki adlandırmaların daha çok tercih edildiğini görmekteyiz. İsrail deki Kürt Yahudileri toplumunun Kürdistan sorunu karşısındaki -ileride değineceğimiz- tutumları ve İsrail'de kurdukları etnik boyutun belirgin olarak vurgulandığı çeşitli kuruluşlar, Kürdistan kökenli Yahudilerin Kürdistan'a ve Kürt halkına olan büyük ilgi ve bağlılıklarını gösteren açık olgulardır. Bu çalışmada genellikle tercih edilecek olan *Kürdistanlı Yahudiler* terimiyle, coğrafi bir yaklaşım amacı gözetilmekte ve etnik bakımdan Kürt olsun ya da olmasın Kürdistan kökenli tüm Yahudiler hedeflenmektedir.

Çoğu kez Zerdüştilik'le eşanlamlı olarak kullanılan ve aslında köken olarak daha eski dönemlere uzanan Mecusilik (Mecusiye, Magianism) kavramına ise ileride yeri geldiğinde değinilecektir.

Kürdistanlı Yahudilerle ilgili temel verileri elde edebildiğimiz kaynakların başlıcalarını özet olarak şu şekilde gruplandırabiliriz:

a. Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılagelen ve sonraları bir kısmı da yazılı olarak kaydedilmiş olan yöresel anlatılar,

hikâyeler, efsaneler.

b. *Tevrat* (Kitab-ı Mukaddes, Yahudilerin kutsal kitabı), *Targum* (Tevrat'ın Yeni Aramice'deki tercümesi), *İncil* (Hıris - tiyanların kutsal kitabı) ve diğer dinsel kitaplar, elyazması belgeler.

c. Yöresel arkeolojik bulgular ve başta Arap tarihçilerinin eserleri olmak üzere, komşu halklara ait yazılı kaynaklar.

d. 12.yüzyıldan itibaren, Kürdistan'ı gezmiş olan gezgincilerin kaleme aldıkları ya da başkalarının aktardıkları bilgileri içeren yazılı eserler.

e. Günümüzde neredeyse tamamı İsrail'e göç etmiş olan Kürdistanlı Yahudiler arasında doğrudan yapılan araştırma ve inceleme çalışmaları.

Bu kaynaklar grubundan ilk ikisinde (kutsal kitaplar, yöresel anlatılar vd.), gerçeklerle efsaneler sık olarak birbirine geçmiştir. Ancak tarihsel kanıtlarla da desteklendiklerinde, bu kaynakların aktardıkları bilgiler güvenilir bir anlam ifade etmektedirler. Bu nedenle -ileride ayrıntılı olarak değinileceği gibi- Kürdistan'daki Yahudilerle ilgili ilk sağlıklı bilgileri 12.yüzyılda Kürdistan'ı gezmiş olan iki Yahudi gezginin, *Tudelalı Benjamin* ve *Ratisbonlu Pethahiah*'ın gezi kitaplarından itibaren bulduğumuzu kabul etmekteyiz.

Kürdistanlı Yahudilerle ilgili yayınları ve kaynakları içeren oldukça kapsamlı bir kaynakça, Zaho (Güney Kürdistan'da bir kent) kökenli bir Kürt Yahudisi olan Kaliforniya Üniversitesi İbrani Dili Profesörü *Yona Sabar*'ın ortaya koymuş olduğu antolojik bir çalışmanın 229-232. sayfalarında yeralmaktadır(21). Yer yer alıntılar yapılacak olan kaynak adlarının izlenebileceği bu bibliografya ekte sunulmuştur.

göze çarpmaktadır.

Kutsal kitaplarda, seyahatnamelerde yer alan ve Kürdistanlı Yahudilerin bir bölümünün kökenini açıklamaya çalışan kimi görüşlerin desteklenmesinde başvurulan "İsrail kabilelerinin Asur'a ve Medya'ya sürgün edilmeleri olgusu"nu, bölge tarihindeki yerine oturtmak, konuyu kavramada oldukça yararlı olacaktır.

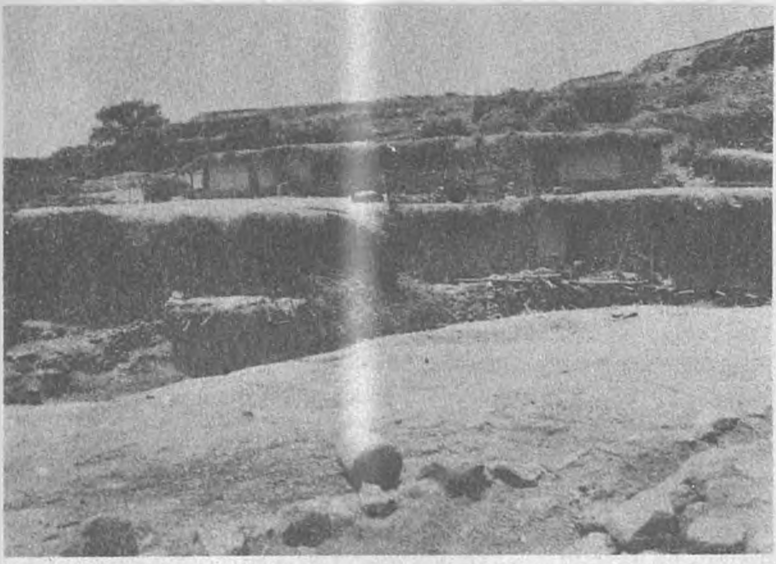

Sandor, Irak Kürdistanı'nda bir Yahudi köyü, 1934

Kürdistan'da Hıristiyanlığın da çok eski dönemlerden itibaren tanındığını ve bölgede yerleşik Hıristiyanların bir kısmının Kürt kökenli olduğunu destekleyen bilgiler bulunmaktadır. *İsa Peygamber*'in ölümünden sonraki ilk *Şavuot*'da (*the Day of Pentecost*; *Tevrat*'ın verildiği gün olup Museviler tarafından *Haftalar Bayramı* olarak, Hıristiyanlarda ise *Hamsin Yortusu* olarak kutlanır), Kudüs'de çok farklı dilleri konuşan değişik halkların biraraya geldikleri bir toplantıdan *İncil*'de sözedilmektedir. Toplantıya katılan halklar ve mensup oldukları ül - keler (*Acts*, 2:9)'da "Partlar, Medler ve Elamlılar, Mezopotamya, Judea ve Kapadokya, Pontus ve Asya'da oturanlar" şeklin de sayılırken Kürtlerin ataları olan Medlerden ve ülkelerinin yeraldığı Mezopotamya'dan da bahsediliyor. Yine (*Matthew* 2:1-12)'de İsa'nın doğumundan hemen sonra

Kudüs'e gelip ona ibadet etmek istediklerini söyleyen üç Magi'den sözedilir.

Kürdistan'daki çeşitli Hıristiyan mezhepleri zamanla çev - relerindeki diğer topluluklardan ayrılarak bir tür akrabalık birimlerine dönüşmüşler ve adeta oetak dinsel bağların ortaya çıkardığı birer *ulus* gibi davranmışlar. Örneğin Kürdistan'da bulunan Hıristiyanların en kalabalık grubunu oluşturmuş olan ve değişik dönemlerde Süryaniler(Syrians), Asuriler(Assyrians), Kildaniler(Chaldeans) olarak da adlandırılan Nesturiler, ortak bir kilise ve ortak bir dilin, Aramice'nin bir lehçesi olan Süryanice'nin oluşturduğu bağlarla bir *milliyet* niteliği göstermişler. Ancak etnik olmaktan çok, kültürel bir topluluk oluşturmuşlar. Nesturi toplum içinde Asurilerin yanısıra Kürt, Fars ve Arami kökenli farklı etnik unsurlar da bulunuyordu (59). Bu durumu andıran bir etnik yapılanmayı Kürdistanlı Yahudiler arasında da görmekteyiz.

Bölgedeki Hıristiyan topluluklar arasında, Kürtler ve en yakın ilişkileri Nesturilerle kurmuşlar ve çok yaygın olmasa da karşılıklı evlenmelerle akraba da olmuşlar. Hıristiyanlığı kabul eden bir Kürt genellikle Nesturi Kilisesi (Doğu Suriye Kilisesi)'ni tercih ederdi(60).

Kürdistan'daki dinsel-etnik azınlıklarla Kürtler arasındaki ilişkilerin, din faktöründen o dönemlerde de çok az etkilenmiş olduğunu söylemek yerinde olur. Kürdistan'ın kendine özgü sosyo-ekonomik yapısının ve feodal yaşam biçiminin sonucu olarak aşiret çıkarları her şeyin önünde geliyordu. *Ulus* kavramından uzak olan bu çıkarlar için dinsel ve etnik farklılıklar gözardı edilebiliniyordu. Hatta gerektiğinde Kürt, Hıristiyan, Müslüman vd. aşiretler ya da topluluklar arasında kurulan ittifaklar, bunların kendi dindaşlarına ve soydaşlarına yönelen ortaklaşa eylemlerle sonuçlanabiliyordu(61).

Kürdistan'da sadece Kürtçe konuşulan Hıristiyan köyleri - nin ve bir zamanlar Hıristiyan olduklarını aktaran Müslüman-

diğer yerlere kıyasla Araplara nisbeten kolayca teslim olmasında bu tutumun payı olmuştur.

Sasanilerin son dönemlerinde İrani halkların büyük çoğunluğu Zerdüştlük inancına bağlıydılar. Ancak bu genelleme bütün için doğru değil. Bu halk topluluklarının tümü Zerdüşti olmadıkları gibi, Zerdüştiler sadece bu halkların yaşadıkları yerlerde değil; Irak, Bahreyn, Amman ve Yemen gibi ülkelerde de yönetici, asker ve arazi sahibi olarak bulunuyorlardı(70). Batı eyaletlerinde ve özellikle İrani olmayan halklar arasında Hıristiyanlık (başta Nesturi mezhebi olmak üzere) yayılmaya başlarken, doğuda ise Budizm güçleniyordu. Çok sayıda Zerdüştinin din değiştirerek Hıristiyanlık ve Budizm'e yöneldikleri bu dönemlerde, Yahudilik inancı da belli ölçülerde kendini toparlama ve yayılma olanağı buldu. Mecusilerin önemli oranda güç kaybettikleri 6. yüzyılda Adisbenos, Kerkük, Tikrit, Antep, Nusaybin gibi yerlerde ortaya çıkan yoğun din değiştirme sürecinden sözeden kayıtlar bulunmaktadır(71). Daha Sasanilerden önce, Partlar döneminde Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Kürdistan'a gelen misyonerler, "ağaçlara tapınan, şeytana kurbanlar adayan, güneş kültüne sahip putperest topluluklarla" mücadele içinde olan bazı Yahudi gruplarının valığından sözederler. Bu "güneş kültüne sahip putperest topluluklar"dan bazıları din değiştirerek Yahudiliği benimsemişlerdi(72). Din değiştirerek Yahudileşen bu Kürdistanlı topluluklar Mecusi Kürtlerdi.

Şu halde bu dönemler boyunca Kürdistan'da hakim din Zerdüştlük'ken özellikle Sasanilerin son dönemlerinde olduğu gibi Hıristiyanlık ve Yahudiliğe geçişler de olmuştur. Din değiştirme bakımından hareketli bir sürecin yaşandığı Kürdistan'da, Nesturiler arasında bundan 500 yıl kadar önce zorla Hıristiyanlaştırılmış çok sayıda Yahudi kökenli aile bulunduğundan ve Asur krallarının bölgeye sürgün ettiği "on kabile"nin soyundan çok sayıda Yahudi'nin de Hıristiyanlaştırılmış olduğundan sözeden Yahudi kaynaklı yöresel anlatıların

varlığı da kaydedilmelidir(73). Güney Kürdistan'da Musul, Kerkük ve Hanekin bölgelerindeki 38 köyde *Benjamin*(74) kabilesinden olduklarını söyleyen ve "Kürtçe yazılmış bir kutsal kitaba sahip oldukları" belirtilen yüzlerce Yahudi'nin yaşamış olduğu da aktarılanlar arasında(75).

Çok çeşitli dinsel inanç ve öğretinin Kürdistan'da yüzyıllar boyunca yanyana, birlikte ve genellikle barış içinde yaşayabil miş olmasına katkıda bulunan önemli etkenlerden birini de Kürtlerin (şu ya da bu oranda) bu zengin çeşitliliğe katılmış olmaları gerçeğinde aramak gerekir. Belirli bir dönemde Kürtlerin büyük bir kısmının belirli bir ortak dini veya inancı benimsemiş olmasına karşın, farklı dinleri ve inançları kabul etmiş Kürt toplulukları da Kürdistan'da aynı dönemlerde hep var olmuşlardır. Yüksek ivmeli bir dinsel dönüşümler coğrafyasının merkezinde yüzyıllar boyunca geçerliliğini sürdüren bu olgu, feodal aşiretçi çıkarların öncelikli konumu ve (gelişmemiş de olsa) Kürt etnik-ulusal kimliğinin birleştiriciliğinin dinsel-mezhepsel farklılıkları törpüleyici etkisinin de yardımıyla Kürdistan'daki çeşitli halkları ve inançları kapsamına alabilen geniş bir toleransın gelişmesine hizmet etmiş görünmektedir. Kürt tarihinin 7-10. yüzyıllar arasındaki dönemini Arap kaynaklarına dayanarak inceleyen *Arşak Poladyan* da, eldeki bilgilerin Arap fetihleri ve İslamiyet'in yayılmasının hemen öncesinde Kürtlerin dini inançlarının çok çeşitli olduğunu ileri sürmeye yaradığı kanısındadır. Ona göre Kürt toplumunda sadece putperestlik değil, aynı zamanda Zerdüştlük, Hıristiyanlık, gittikçe yerlerini İslamiyete bırakan Hıristiyanlığın ortodoksal ve mezhepsel biçimleri(76) ve Yahudilik(77) de vardı.

olup "Kürtçe yazılmış en eski eser" olarak bilinen (MS 669 tarihli) bir deri levha üzerinde yazılı, Zerdüştilerin umutsuz durumunu dilegetiren şu dizeler yeterince anlamlıdır:

Hûrmûzgan(79) *ruman atıran*(80) *kujan*
Xoşan şarewe Gevrê Gevregan(81)

Zorkeri Arep kırdıne xubar
Gıhanê pala peşê Şarizor(82)

Jın û keçıkan ve dil beşinan
Merdi aza dılên jı rûyê hevinan

Rewiştê Zerdeşt maye bêdest
Bizika na kit Hûrmûz(83) *ve hiç kes*

Türkçesi:

Tapınaklar(79) *yıkaldı, ocaklar*(80) *söndü*
Büyükler Büyüğü(81) *kendini gizledi*

Arap zulmü harap etti
Şehrizor(82)*'a kadar tüm köyleri*

Kadınlar ve kızlar esir alındı
Erkekler kendi kanlarında boğuldu

Zerdüşt inancı yalnız bırakıldı
Hürmüz(83)*'ün hiç kimse için bağışlaması olmayacak*

Yukarıdaki dizeleri yeniden düzenleyip Türkçe'ye çevirerek aıntı yaptığımız kitabında *Nuri Dersimi*, bunun bir *ağıt* olduğunu ev yakın zamanlara değin Kürtler arasında söylenegeldiğini belirtir(84). Bu ağıtın bulunduğu ve muhtemelen söylendiği ilk yer olan Şehrizor (Şehri zur: *Küskün Şehir*) Kürdistan'ın Araplar tarafından fethine en güçlü karşı konulan ve bu nedenle de Arap ordularının zulmüne en fazla maruz ka-

Cezire olarak adlandırdıkları, Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan Kürt bölgelerinde oldukça kalabalık ve yaşam düzeyleri yüksek Hıristiyan ve Yahudi toplulukları bulunuyordu. Bu topluluk üyeleri arasında Eyyubi devlet yapısı içinde önemli yerler edinen devlet görevlileri, tüccarlar, hekimler, kâtipler vb. vardı(89).

Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti adlı çalışmasında *Dr. Ramazan Şesen, devlet* olma niteliklerini ayrıntılarıyla ortaya koyup kabullendiği Eyyubi Hanedanlığı'nın kurucusu *Selahaddin Eyyubi*'nin *Kürt ve Kürdistan kökenli* olmaları gerçeğini inkâr etmeye ve gizlemeye çalışmaktadır. *Selahaddin* ailesinin atalarının (Kürt Ravvadi Aşireti) aslında Kürt olmayıp, sonradan Hazbani (Hazbaniyye) Kürtleriyle karışarak Kürtleşmiş olduklarını(90); Eyyubi Devleti'nin ana karakter itibariyle bir Türk devleti olduğunu ve başta bulunan Eyyubi ailesinin dahi "Kürt menşeli olmasına rağmen Türkleşmiş olduklarını"(91) söylemek vs. gibi çelişkili ifadeler önesürmesinin yanısıra, *Eyyubilerin Menşei ve İlk Devirleri* başlığı altında yeralan bölümün ilk cümlesindeyse asıl doğru olanı yazar: "*Salâhaddin*'in babası *Necmeddin Eyyub*'a nisbet edilen Eyyubiler bugünkü Erivan'ın güneyindeki Duvin (Dvin) den olup **Hazbaniye Kürtlerinin Ravadiye (veya Zerzariyye) koluna mensupturlar**"(92).

1230 yıllarında Kürdistan'ı gezerek canlı ve duygulu izlenimlerini *Makamat*'ında dilegetiren İspanyol Yahudisi şair *Judah El-Harizi*(93)'nin ardından 14. ve 15. yüzyıllarda Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kayda değer bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu *karanlık dönemler* Kürdistan dahil olmak üzere tüm Yakın Doğu'yu etkisine alan Moğol istilacılarının, kitleleri genel bir soykırımdan geçirerek yerleşim merkezlerini yerlebir etmelerine bağlanmaktadır. Bu soykırım ve katliamların en korkunç boyutlarda olanları *Timurleng* (1294-1307) dönemin de yaşanmıştı. 1247'de Süleymaniye'yi ve 1252'de Diyarbekir'i elegeçiren Moğol orduları, 1257'de de *Cengiz Han*'ın to-

Grant, Kürdistan'ı 1839, 1840 ve 1841 yıllarında üç kez ziyaret ederek daha önceleri hiç bir Batılı'nın ulaşamadığı iç bölgelere girme başarısını gösterir. 1839'da Hakkari'ye giden *Dr. Grant,* burada iki ay kalır. Bu süre içinde özellikle yörede ki Nesturilerle ilgilenir ve *Mar Şemun* (17. yüzyıldan itibaren Nesturi patriklerine verilen genel ünvan)'un yanında beş hafta misafir olarak kalır. İncelemeleri sonucunda "İsrail'in kayıp kabilelerini" bulduğuna ve Nesturilerin de bu kayıp kabilelerin soyundan oldukları kanısına varan *Dr. Grant,* izlenimlerini *Nestorians; or the Lost Tribes(Nesturiler; ya da Kayıp Kabileler)* adlı kitabında ve *Missionary Herald*'ın 36. (1840) ve 39. (1843) sayılarında yazar. *Dr. Grant*'ın bir de *Life in Kurdistan(Kürdistan'da Yaşam* adlı iki ciltlik, henüz basılmamış ve sayfaları numaralandırılmamış elyazması bir kitabı *American Board of Commissioners for Foreign Missions* arşivlerinde bulunmaktadır(100).

I. Dünya Savaşı(1914-1918)'nın hemen öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünüp paylaşılması için emperyalist devletlerce yoğun çabalar sürdürülürken Kürdistan da bu planlara dahil edilmiştir. Kürdistan'da bir yandan milliyetçi akımlar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlarken, öteyandan genel bir kargaşa ve egemen bir otoritenin yokluğu olumsuz bir tablo oluşturmaktadır. Bölgesel olaylar ve olumsuz koşullar yankısını Kürdistanlı Yahudilerde de bulur. Örneğin bu dönemlerde, hakimiyet alanındaki yerleri baskı ve şiddet uygulayarak yönetmeyi sürdürmek isteyen *Barazan* şeyhine karşı Nervalı bir mahalli ağa ayaklanır. Bunun üzerine *Barazan* şeyhi ağayı cezalandırmak ve isyanı bastırmak amacıyla Nerva'ya girer. Kenti ateşe vererek her şeyi yakıp yıkar. Nerva'da bulunan Yahudiler, üç aile dışında hep birlikte şehri terkederek Musul ve Zaho gibi başka Yahudi topluluklarının yaşadığı daha güvenli gördükleri yerlere göç ederler(101).

NÜFUS DAĞILIMI VE İSRAİL'E GÖÇ

Elimizde Kürdistanlı Yahudiler hakkında, özellikle geçmiş dönemlere ait değerlendirmelere gidebileceğimiz sağlıklı istatistikler bulunmamaktadır. Yaklaşık 200 köy ve kasabayı kapsayan geniş bir alana dağılmış olan Kürdistanlı Yahudilerin toplam nüfusu, 1948-1951 yılları arasındaki İsrail'e yönelik büyük kitlesel göçün öncesinde 20.000-30.000 olarak tahmin edilmişti.

Bu toplam nüfus; en kalabalık olduğu Güney Kürdistan'da 19 topluluk, Kuzey Kürdistan'da 11 topluluk, Batı Kürdistan da ve geri kalan diğer bölgelerde ise yine 11 topluluk halinde olmak üzere, yaklaşık 187 yerleşim birimine dağılmıştı (102).

Kürdistanın engebeli doğası, feodal yaşam biçiminin dayatması, aşiret tarzı örgütleme ve yerleşim birimlerini birbirlerine bağlayan yolların sürekli olarak tehlike içinde bulunmaları nedenyle diğer topluluklar gibi Yahudiler de biribirinden kopuk, izole bir yaşam sürdürüyorlardı. Kürdistanlı Yahudiler özellikle Güney Kürdistan'da ve Erbil, Süleymaniye ile Zaho civarına serpiştirilmiş düzünelerce köyde yoğunlaşmışlardı. Bunun yanında, Musul, Kerkük ve Bağdat gibi büyük şehirlere yerleşmiş olanlar da bulunuyordu (103).

Geçmiş dönemlerde Kürdistanlı Yahudilerin yoğun olarak bulundukları başlıca yerleşim yerleri ekteki haritadan izlenilebilir.

19. yüzyılın ortalarına doğru, Kurdistanlı Yahudilerin nasıl bir dağılım gösterdikleri kabaca bir fikir edinmek için gezgin Haham David'in aktardığı verilerden yararlanılabilir. Kürdistan'ı 1827 yılında gezen *Haham David*'in ulaşabildiği bazı yer-

lerdeki Yahudi toplulukları hakkında verdiği sayısal bilgiler biraraya getirildiğinde aşağıda sunulan nüfus tablosu ortaya çıkmaktadır. (Bak. *Tablo 1*). Tüm Kürdistanlı Yahudileri ifade etmekten uzak olan bu bilgiler, toplam 15 sinagoga sahip 1.875 ailenin varlığından söz etmektedir.

***Tablo 1**: Haham David'in 1827 yılında saptadığı verilere göre*(104)*, Kürdistan'ın bazı yerleşim bölgelerindeki Yahudi toplulukların sayısal dağılımları ve sahip oldukları sinagog sayısı.*

YER	NÜFUS (AİLE)	SİNAGOG
Antep(Merkez)	15	2
Urfa (Merkez)	40	2
Cermul (Jermuk)	40	2
Diyarbekir (Merkez)	40	1
Zaho	600	1
Musul (Merkez)	600	1
Dahok	10	1
Sador	100	1
Amadiye (Merkez)	200	2
Şuş	?	?
Suho	30	1
Erbil	200	2
TOPLAM	1.875 aile	15

İslam Ansiklopedisi'nin ilk baskısında (1913-1936), Kür - distan'daki bazı yerleşim birimlerini konu alan çeşitli madde-

lerdeki dağınık bilgilr içinde Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kimi sayısal bilgiler de bulunmaktadır. Hemen hepsi 19. yüzyıla ait olan ve *İslam Ansiklopedisi*'nin Kürdistan'ı konu alan diğer maddelerinin de incelenmesiyle genişletilmesi mümkün olan bu bilgiler, *Hahan David*'in seyahatnamesinde aktardığı verileri de tamamlar nitelikte görünmektedir (Bak. *Tablo* 2).

Yirminci yüzyıl başlarından itibaren, Güney Kürdistan'da ki Yahudi nüfus hakkında, yetersiz olmakla birlikte bazı resmi istatistiklerle karşılaşılır. (Bak. *Tablo 3*). Sadece Erbil, Kerkük, Musul ve Süleymaniye bölgelerini kapsayan bu resmi istatistiklere göre, 1947 yılında yalnızca Güney Kürdistan'da yaklaşık 20.000 Yahudi yaşıyordu. Oysa bu istatistiklere alınmış ya da ulaşılamamış birçok bölgede daha Yahudiler yaşamaktaydı. Örneğin özelllikle Hanekin'de yoğun olmak üzere, Diyala bölgesinde çok sayıda Kürdistan Yahudisi yaşıyordu. Bunların sayısının 1920'de 1.689, 1932'de 2.252 ve 1947 yılında ise 2.851 kişi olduğu biliniyor(105).

*Tablo 2: İslam Ansiklopedisi (First Edition: 1913-1936)'ndeki bilgilere göre(*106)*, Kürdistan'daki bazı yerleşim birimlerinde kalan Yahudi nüfusla ilgili sayılar İslam Ansiklopedisi'nin ilgili yerleşim birimlerini konu alan maddelerinden alınmıştır.*

YER	TARIH	NÜFUS
Sablax(Savuc Bulak)	19. yy. başları	100 hane
Bane(Merkez)	" " "	80 hane
Serdeşt	" " "	?
Senna	1820	2.000 aile
Sülemaniye	1820	130 aile
Tur Abidin	1892	580 kişi

Bitlis (107)	?	3.900 kişi
Erbil	1892	497 kişi
Senna	1918	500 aile

Irak ile Türkiye arasındaki sınır sorunu ile Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyonun raporuna göre(108), alaşmazlığa konu olan bölgelerde yaşayan Kürdistanlı Yahudiler, sayısal önem sırasına göre Kürtler, Araplar, Hiristiyanlar, Türkler ve Yezidilerden sonra altıncı kalabalık topluluğu oluşturuyorlardı(109). Yine aynı raporda yer alan kayıtlara göre, Sülemaniye'de 1.550, Erbil'de 2.750, Musul'da 7.550 Yahudi bulunuyordu(110).

Güney Kürdistan'da ise, bölgenin Irak sınırına yakın yerlerdeki yaklaşık 15 yerleşim birimine dağılmış şekilde, 1948 yılında 12.000 kadar Yahudi yaşıyordu. Bu bölgede, yaklaşık olarak 4.000 kişiden meydana gelen en büyük topluluk Senendej (Senna, Sıne)'de, 1.300 kişiden oluşan ikinci en büyük grupsa Sakız'da yerleşikti(111).

Tablo 3: Güney Kürdistan'daki Yahudilere Ait Resmi İstatistikler (Kaynak: EJJ, "Kurdistan", İsrael, 1972).

BÖLGELER	1920	1932	1947	TOPLULUK SAYISI
Erbil	4.800	3.090	3.109	62
Kerkük	1.400	2.633	4.042	19
Musul	7.635	7.537	10.345	55
Sülemaniye	1.000	1.343	2.271	10
TOPLAM	14.835	14.603	19.767	146

Kürdistan'da yaşayan insanların tümünü benzer şekilde etkileyen bölgesel çatışmalar kıtlık, kuraklık, su baskınları gibi doğal afetler ve salgın hastalıklar, can ve mal güvenliğinin sık sık tehlikeye girmesine neden olan anarşik yapıdaki feodal hakimiyet sisteminin doğurduğu olumsuz koşullar, çok küçük yerleşim birimlerine dağılmış olan Kürdistanlı Yahudiler için çeşitli müslüman, Hıristiyan vs. mehzeplerle çevrili bir yaşam sözkonusuydu. Kürdistan'ın kendine özgü doğal ve sosyo-ekonomik koşullarının da zorlamasıyla belirli bir bölgede toplanmış olmaktan ziyade, oldukça dağınık bir yerleşin göster - miş olmalarının Kürdistanlı Yahudileri bölgedeki diğer güçler le karşıkarşıya getirip çatışmaktan korumuş olduğu şeklinde görüşler de ileri sürülmektedir(112). Genel olarak bölgesel çatışmalarda taraf tutmamış olmalarına rağmen, (Kürtler dahil) bölgedeki diğer toplulukların yaptığı gibi, Kürdistanlı Yahudiler de güçlü bir ağanın ya da beyin korumasına sığınmak zorundaydılar.

İsrail Ülkesi'ne göç etme düşüncesinin Kürdistanlı Yahudiler arasında taraftar bulmuş eski bir inanç olarak yaşadığını ileri süren görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazılarına göre, Kürdistan'da 12. yüzyılda ortaya çıkmış olan ve *İbn Dugi, David Alroy* (Bak. *Ek 1*) ve Menahem gibi Yahudi önderlerinin önderlik ettiği çeşitli Yahudi *Mesih* (kurtarıcı) hareketleri Kürdistanlı Yahudlileri İsrail'e geri döndürmek amacını güdüyorlardı(113). Bu *Mesih* hareketleri, büyük bir olasılıkla o dönemlerde Haçlıların zulmünden kaçarak Kürsdis tan'a sığınmak zorunda kalmış olan Yahudileri daha çok ilgilendirmektedir. Amadiyalı (Güney Kürdistan'da) bir Yahudi olan ve kendisini *Mesih* (kurtarıcı) ilan eden *David Alroy*'un önderliğinde Faslı egemen güçlere karşı başlatılmış olan isyan hareketinden ilk olarak bahseden kişi, Kürdistan'ı bu isyandan yaklaşık olarak on yıl sonra (1160'da) gezen gezgin *Tudelalı Benjamin* olmuştur. Kürdistanlı Yahudilerin, yöresel Fars (İranlı) egemenlerine karşı başlattıkları ve büyük

bir Yahudi katılımıyle süren bu ayaklanma önderi *David Alroy*'un ölümü üzerine sona erer(114).

David Alroy'dan daha önce, 1120 yıllarında ortaya çıkmış olan bir başka *Mesih* hareketinin önderi olan *İbn Dugi* ise, Bağdat'da bulunan Yahudilere onları mucizevi bir şekilde İsrail'e uçuracağı sözünü vermişti. 12. yüzyılda rastladığımız bu önemli *Mesih* hareketleri ya da Yahudi ayaklanmaları, o dönemlerde Kürdistan'da gözardı edilmeyecek büyüklükte nüfusa sahip bir Yahudi kitlesinin bulunduğu düşüncesini destekleyen olgulardır.

Kürdistan'dan İsrail (Filistin)'e Yahudi göçü 16. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde başlamıştır. Kürdistanlı bu ilk göçmenler Safed'e yerleşirler(115). 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında Filistin topraklarında ilk Yahudi yerleşim alanlarının kurulmasının ardından, Yakın Doğu'lu Yahudi toplulukları arasında buralara ilk göç edenler yine Kürdistanlı Yahudiler olmuştur. Bunlardan bir kısmı, 1812 yılı gibi erken bir tarihte Kürdistan'dan ayrılarak Filistin'e gelmişler ve özellikle Sejera (Sicere) gibi Kürdistan'ı andıran sapa yerlere yerleşmişlerdir.

20. yüzyılın başlarında ve I.Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Kürdistan'lı Yahudileri İsrail'e taşıyan yeni bir göç hareketi meydana gelir. Doğu Kürdistan'ın özellikle Urmiye bölgesinden ayrılan Yahudiler Kudüs'te oluşturdukları mahallelerde yeni bir yaşama başladılar. Bunun ardından 1920 - 1926 yılları arasında, 1.900 kişilik bir Kürdistanlı Yahudi grubu daha İsrail (Filistin)'e göç eder(116). Bunu 1935 yılında 2.500 kişiden oluşan bir başka topluluk izler.

Tek tek aileler halinde göçlerin yanısıra, yukarıda yer yer belirtildiği gibi, Kürdistan'ın bazı bölgelerinden kitleler halinde topyekün göçler de sık olarak görülüyordu. Bu ilk büyük göç hareketleri sürecinde, Kudüs için duydukları dinsel bağlılığın da önemli etkisiyle, Kürdistanlı Yahudilerin

büyük bölümü Kudüs şehrinde yeni kurulan mahallelere yerleştiler. Yerleşim genellikle Kürdistan'da iken yaşanılan bölgeler ve kentlere göre toplulukların oluşturulmuş olması özelliğini gösterir. Bu dönemdeki göçlerle Küdüs'te oluşturulan mahallelerden biri olan *Mahaneh Yehudah* (Mehanê Yehuda: *Yehuda Mahallesi*), günümüzde de hemen hemen bütünüyle Kürdistan kökenli Yahudileri barındırmaktadır. Aynı dönemlerde gelen diğer bazılarıysa adını Kürdistanlı Yahudi *Mesih David Alroy*'dan alan Alroy Köyü'nde olduğu gibi, kırsal alanlara yerleşmeyi tercih ettiler(117).

1912 yılında 12 Kürdistanlı Yahudi'nin öldürülmesi,1925 lerde Irak'ta başlatılan Yahudi-karşıtı propagandaların etkisiyle zor günler yaşayan Kürdistanlı Yahudiler üzerindeki baskılar, 1941 ortaya çıkan *Reşit Ali İsyanı* sırasında iyice yoğunlaşır. 14 Mayıs 1948'de Filistin topraklarının bir bölümünde İsrail Devleti'nin kurulduğunun ilan edilmesinin ardın dan, gittikçe artan bir hızla 1948-1951 yılları arasında Kürdistan'ı terk eden Yahudiler İsrail'e yerleşmeye başladılar. İlk zamanlarda, göç edenlerin sayısı oldukça azdı. Ancak, özellikle 1950 yılının Mart ayında Doğu Kürdistan'daki bazı Yahudilerin ölümüyle sonuçlanan saldırılardan sonra İsrail'e göç etme süreci hız kazandı. Doğu Kürdistan'dan İsrail'e gitmek üzere, 8.000 kadar Yahudi yaşadıkları yerleri terk ettiler. 1953'de Doğu Kürdistan'da toplam 4.100 Yahudi'nin kalmış olduğu tahmin edilmiştir. Bunların büyük bir bölümü özellikle Senendej ve Sakız bölgelerinde toplanmışlardı. 1956'da yapılan nüfus sayımına göre ise, Senendej'de 1.417 ve geri kalan diğer yerlerde toplam 600 Kürdistanlı Yahudi bulunmaktaydı (118).

Aynı dönemde göç süreci Güney Kürdistan'da da tüm hızıyla Yahudi topluluklarını İsrail'e yöneltmiştir. Irak Kürdis tanı Yahudilerinin çok büyük bir bölümü, İsrail Devleti'nin kurulmasının hemen ardından önce Bağdat'a ve oradan da *Ezra* ve *Nehemiah Harekâtı* olarak adlandırılan bir kaçış

süreciyle İsrail'e gittiler. 1948 yılında sayıları 20.000'i aşan Güney Kürdistan Yahudilerinden geriye 1952'de ancak 6.000 kişi kalmıştı. Geriye kalan bu Yahudilerin Irak dışına çıkışları ise devletçe yasaklanmıştı. Abdül Kerim Kasım'ın yönetimi sırasında (Temmuz 1958 -Şubat 1963) bu yasak kaldırıldı ve Yahudilerin Irak'ı terk etmelerine izin verildi. Ancak, *Kasım* dan sonra bu yasaklama yeniden yürürlüğe konur.

1948 yılında kuruluşundan sonra, İsrail Devleti ülke nüfusunu artırmak için dünyanın dört-bir yanına dağılmış olan Yahudilerin İsrail'e göç etmelerini sistemli ve sürekli olarak teşvik etmiş, bu amaçla yoğun çabalar göstermiştir. İsrail'e oldukça yakın bir bölgede yaşayan Kürdistanlı Yahudilerin İsrail'e göç etmeleri sürecinde de bu çabaların önemli etkisi olduğu biliniyor. Hatta bu çabaların başka ülkelerdeki Yahudileri göçe zorlama ya da göç için koşullar yaratma gibi bazen şiddeti de içeren zorlayıcı biçimlere değin uzandığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır(119). Barzani önderliğindeki Güney Kürdistan Kürt hareketinin 1975 yılında yenilgiye uğramasının ardından, iktidardaki Baas diktatörlüğünün tüm ülkede uyguladığı yoğun terörün zorlaması ve İsrail'in de kolaylaştırıcı müdahaleleriyle bir grup Kürdistanlı Yahudi İsrail e gelir. Araştırmacı-yazar *Faik Bulut*'un anılarında "Irak'tan gelen (kaçırılan ya da sürgüne zorlanan) 200-300 kadar Yahudi "Kürt" olarak değindiği bu göçten sonra, artık Kürdistan dan İsrail'e yönelik önemli bir nüfus hareketi kaydına rastlamamaktayız. Zaten artık Kürdistan'da kalmış olan çok az Yahudi kitlesel hareket oluşturabilecek sayısal güce de sahip değildir.

İsrail'de yaşayan Kürdistan kökenli Yahudiler tarafından kurulmuş olan *İsrail'deki Kürt Yahudileri Ulusal Örgütü* (The National Organization of Kurdish Jews in İsrail)'nün başkanlığını yapmış olan *Habib Şimoni*'nin 1973 yılında yapmış olduğu bir açıklamaya göre, İsrail'de 90.000 "Kürt" bulunuyordu(120). Gazeteci-yazar *Pamela Kidron*'sa, 1988'de kaleme

aldığı bir makalesinde "İsrailli 150.000 "Kürt"ün varlığından söz etmektedir(121). Yakın tarihli bu kaynaklarda, Kürdistan kökenli Yahudi topluluklarından "Kürt" etnik kimlikleri vurgulanılarak bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bu ayırım, Kürdistan kökenli diğer (Kürt olmayan) Yahudi topluluklarının varlığı da gözönüne alınarak yapılmış görünmektedir. Günümüzde İsrail'de, Kürdistan kökenli yaklaşık 200.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Halen Kürdistan'da bulunan çok az Yahudi hakkında kesin bir sayısal tahmin yürütmekse eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle oldukça güçtür.

EKONOMİK YAŞAM VE MESLEKLER

Ekonomik yaşam ve meslekler bakımından Kürdistanlı Yahudilerin, tümüyle Kürdistan'ın koşulları tarafından belirlenmiş genel bir görünüm içinde oldukları söylenebilir. Kürdistan'daki tüm diğer topluluklar gibi geçim kaynağının tamamen tarıma dayalı olması, Kürdistanlı Yahudileri dünyanın diğer yerlerindeki dindaşlarından farklı kılmıştır. Yine buradaki Yahudiler arasında rastlanılan birçok mesleğe diğer bölgelerdeki Yahudi toplulukları arasında rastlanmaz.

Kürdistanlı Yahudiler 1950 yıllarına kadar önemli bir bölümü çiftçilikle uğraşan, köylü bir toplum olma yanı ağır basan, Kürdistan'a özgü yöresel nüfus özelliklerine sahip bir kitle olmuşlardır. 1948-1951 yılları arasındaki İsrail'e göç sürecini konu alan bir incelemeye göre, göç eden Kürdistanlı Yahudiler arasında çiftçiler %20'yi aşan bir oranda bulunuyordu(122). Bu oran diğer Yahudi topluluklarına kıyasla Kürdistanlı Yahudilerin daha çok tarıma bağlı olduklarını göstermektedir. Çoğunluğu oluşturan köylü nüfus başlıca Revanduz, Barzan, Tel-Kabar, Dehok, Akra, Şanduka, Bitanura, Başkale, Köy-Sancak, Mirawa ve Girzengal gibi yerlerde yaşıyordu. Çiftçilikle uğraşan çok sayıda Yahudi toprak sahibiydi. Hayvancılık da yine tarım gibi önemli bir geçim kaynağıydı.

Zaho, Erbil, Bane ve Amadiye gibi kent ve kasabalarda yaşayan Kürdistanlı Yahudiler başlıca ticaret ve el sanatları ile uğraşıyorlardı. Özellile Kürdistan'ın doğu bölgelerinde ticaretle uğraşanların sayısı el sanatları ile uğraşan zanaakârların sayısından daha fazlaydı. Ticaretle uğraşanlar başlıca dükkân

cılar, toptancılar ve seyyar satıcılardan oluşuyordu. Zanaatkârlar ise dokumacılar, altın ve gümüş işleyicileri, boyacılar, marangozlar, dericiler, ayakkabıcılar vb. ile vasıfsız işçilerdi(123). Özellikle Zaholu Yahudiler arasında rastlanan yöreye özgü meslek de sallarla yapılan taşımacılıktı. Habur Nehiri'nin iki kolu arasında oluşan geniş bir ada üzerinde yayılmış olan Zaho kenti, bölgedeki önemli taşımacılık merkezlerinden biri olmuştu(124). Seyyar satıcılık, Zaho gibi büyük kentlerdeki nisbeten yoksul kesim arasında oldukça yaygın olan bir meslekti. Yolların çoğu kez güvensiz olduğu Kürdistan'ın izole bölgelerinde seyyar satıcılığın oldukça tehlikeli bir meslek olduğu söylenebilir. *Feitelson* (s. 202), biribirinden uzak Kürt köyleri arasında gezerek mallarını satmaya çalışan Kürdistanlı Yahudilerin seyyar satıcılıkları konusunda "... biribirleriyle rekabet halindeki Kürt aşiretleri ve köyleri arasında sık sık ortaya çıkan çatışmalarda taraf olmadıkları için, Yahudi Kürtlerin bu meslek için özellikle uygun oldukları" yorumunu yapar.

Kürdistanlı Yahudilerin geçimlerini sağladıkları işler, yukarıda kısaca sayıldığı gibi, genel olarak kırsal veya küçük kasaba toplumlarına ait olarak bilinen tipik uğraşılardı. Bu nedenle de, örneğin Bağdat'lı Yahudilerden farklı olarak aralarında çok az sayıda varlıklı tüccar veya banker vardı. Bankerlik işlevini yöredeki feodal ağa ve beyler yerine getiriyorlardı. Kürdistan'ın genel olarak gelişmiş olan pazar ekonomisinin bir sonucu olarak para ve lüks tüketim malları oldukça zor bulunan şeylerdi. Alışverişlerin büyük bir bölümü mal-değişimi (takas) yoluyla yapılmaktaydı.

Ticarete olan yatkınlıkları nedeniyle Yahudiler, Kürdistan da bazı önemli mevkiler elde etmişlerdi. Örneğin *Kadiri* tarikatının hakim olduğu Nusaybin kentinde bulunan gümrükte Sitilyanlı bir Yahudi tahsildarın çalıştığından ve bu tahsildarın aynı zamanda Kadirilerin hazinedarı (veznedarı) olduğundan söz eden *Rabbi David*(125), Zaho'nun hazinedarının da bir Ya-

hudi olduğunu aktarır(126). Kürdistan'daki Yahudiler, Kürtler tarafından başarılı ve oldukça açıkgöz tüccarlar olarak kabul ediliyorlardı. *Brauer*'in (s. 180) Amadiyeli bir kaynak kişiden dinleyip aktardığı aşağıdaki fıkra Yahudilerin bu özelliklerini konu alır:

Söylendiğine göre, Yahudi'nin biri bir gün bir ağanın evine misafir olur. Oturup sohbet edilirken, bir ara ağa Yahudi'ye şöyle der:

- Şu Yahudiler hep dolandırıcı olur. Gel bana şu dolandırıcılık sanatını öğret!

Ağanın ısrar etmesiyle iyice korkan Yahudi ne yapacağını bilemez.

Nihayet biraz düşündükten sonra, ağaya:

- Bana ince bükülmüş bir yün yumağı getirin, der.

Yün yumağı getirilip kendisine verildiği zaman, Yahudi ipin ucunu ağanın baş parmağına bağlar ve ağaya «Ben gelene kadar ipi böylece tut!» diye talimat verir. Yahudi ip yumağını çöze çöze evden çıkar. Evden biraz uzaklaştıktan sonra da ipi keser ve ucunu yakındaki bir ağaca bağlar. Sonra pazar yerine giderek sadece az bir kısmı kullanılmış olan yün yumağının geri kalanını satar. Ağa bu sırada evde oturmuş, hâlâ Yahudi'nin geri dönmesini beklemektedir. Uzun bir süre beklediği halde Yahudi geri dönmez. Beklemekten sıkılan ağa, sonunda ancak Yahudiyi aramak için dışarı çıktığında onun kendisine nasıl bir ***pratik dolandırıcılık*** *dersi verdiğinin farkına varır.*

İsrail'e göç eden Kürdistanlı Yahudilerin bazıları, Kudüs dağları arasındaki ovalarda ve diğer bazı yerlerde tarımsal yerleşim alanları meydana getirerek çiftçi olarak yaşamayı yeğlemişler. Bu kırsal yerleşim yerlerinin yer aldığı bir listenin *Ben-Jacob*'un çalışmasında (s. 26) bulunduğu aktarılmaktadır(127). Çoğu Kudüs'de olmak üzere, şehirlere yerleşenlerin bir kısmı başlangıçta hamallık, duvarcılık ve taş işçiliği

gibi zor işlerde çalıştılar. İnşaat sektöründe sıradan işçi olarak çalışmaya başlayan bu göçmenlerden bazıları ise günümüzde lüks otellere ve lokantalara sahiptirler ve İsrail'in öndegelen varlıklı kişileri arasında bulunmaktadırlar(128). Yakın dönemlerde, İsrail ordusunda ve akademik alanlarda sivrilerek ünlenmiş çok sayıda Kürdistan kökenli Yahudi'nin bulunduğu da eklenmelidir.

DİL, EDEBİYAT VE MÜZİK

Sadece giyim-kuşam ve dış görünümlerine bakarak Kürdistanlı Yahudileri etrafındaki Müslüman Kürtlerden ayırdetmek hemen hemen olanaksız gibidir. Kürdistanlı Yahudilere has temel farklılığı oluşturan Yahudi inancının öngördüğü günlük pratik uygulamaların bir çoğunda, Kürdistan'a özgü oldukları açıkça bilinen kimi özellikleri görmek yine de mümkündür.

Komşularıyla aralarındaki temel farklılıklardan bir diğerini belirli ölçülerde meydana getiren bir özellik olmasına karşın, Kürdistanlı Yahudiler arasında tam anlamıyla bir dil birliği olduğu söylenemez. Ancak genellikle kabul edildiğine göre, yine büyük bir çoğunluğunun konuştuğu ortak ve farklı bir dil bulunmaktadır. Bu dil Aramice'nin bir lehçesi olup, *Neo-Aramice* (*Yeni Aramice*) olarak bilinir. Yeni Aramice lehçesini konuşan Kürdistanlı Yahudiler, bu dili *Targum Dili* ya da *Lisnah Yahudiye* (Yahudi dili) olarak adlandırmışlardır. Yine bu dile, daha çok Kürdistan'ın dağlık bölgelerinde yerleşik bazı topluluklar (Yahudiler, Nesturiler vb.) tarafından konuşulduğu için Araplar *Cebeli* (Dağlı) demişledir. Kürdistanlı Yahudilerin kendilerini *Anshei Targun*, yani *Targun* (dili) *halkı* olarak tanıtılmış oldukları da biliniyor(129).

Targun, Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ın yeni Aramice lehçesinde yazılmış olan çevirisidir.

Aramca ve *Aramice* olarak bilinen *Arami Dili*, Semitik Diller Ailesi'nin Kuzeybatı-İç grubuna dahildir. Ön Asya'nın en eski ve en yaygın dillerinden biri olan Aramice, MÖ 7-6. yüzyıllarda, Yakındoğu'daki farklı diller konuşan ceşitli halk-

ların biribirleriyle anlaşmak için kullandıkları *Lingua Franca* (uluslararası ticari dil) konumuna gelmişti. Millattan sonraki ilk yüzyıllardan itibaren Doğu ve Batı olmak üzere iki büyük gruba ayrılan Aramice, MS 7. yüzyıldan itibaren bölgede gittikçe genişleyen Arap yayılmacılığının etkisiyle önemini kaybederek yerini Arapça'ya bıraktı. Aramice'nin artık kullanılmayan *ölü* lehçelerini ve halen varlıklarını sürdürmekte olan lehçelerini gösteren bir tablo aşağıda verilmiştir (Bak. *Tablo 4*).

ARAMİCENİN LEHÇELERİ

1. Eski Aramice (X)
2. Emperyal Aramice (X)
3. Kitab-ı Mukaddes Aramicesi (X)

(MS ilk yüzyıllar)

A. Batı Aramicesi Lehçeleri

1. Yahudi Filistin (X)
2. Hiristiyan Filistin (X)
3. Pelmiran (X)
4. Nebati (X)
5. Çağdaş Aramice

Doğu Aramicesi Lehçeler

1. Yahudi Babil (X)
2. Mandeyan (Mandeyaen)(X)
3. Süryanice (Syriac)

a. Batı Süryanicesi (X)
(Yakubi Süryanicesi)

b. Doğu Süryanicesi (X)
(Nesturi Süryanicesi)

c. Çağdaş Süryanice

Tablo 4: Aramice'nin lehçeleri. Sonlarına* (X) *işareti kon-

muş olan lehçeler artık kullanılmayan ölü dillerdir (Bu tablo, Jere L. Bacharach, A Middle East Studies Handbook, USA, University of Washington Press, 1989, s. 52' daki genel tablodan yararlanılarak hazırlanmıştır)

Diğer bölgelerin hemen tümünde Arapça giderek Aramice'nin yerini alırken, Kürdistan'ın engebeli ve korunaklı dağınık bölgelerinde yaşayan ve buralara sığınmak zorunda kalan, Nesturi ve diğer Hiristiyan mezheplerin inananları dillerini kullanmayı sürdürebilmişlerdir. Kürdistan'daki çeşitli topluluklar tarafından kullanılmış olan çağdaş (modern) Yeni Aramice lehçesinin yanlızca konuşulduğu bölgelere değil, aynı zamanda konuşanların Yahudi veya Hiristiyan olup olmadıklarına bağlı olarak değişen çeşitli alt-lehçeleri de bulunmaktadır. Kürdistan'ın değişik bölgelerinde ve farklı diller konuşan komşu halklarla içiçe yaşamış olan Yahudi ve Hıristiyanlar, kendi konuştukları dillerin yanısıra genellikle komşularının dillerini (Kürtçe, Arapça, Farsça) da öğrenmişler. Bu topluluklardan bazılarının zamanla kendi dillerini bırakarak komşularının dillerini konuşmuş oldukları da biliniyor. Kürtçe'nin bölgedeki en yaygın olan lehçesi Kurmanci, Kürdistan'da yaşayan çok sayıdaki Yahudi ve Hiristiyanın (Ammoniti, Moabiti, Ermeni, Nesturi vb.) da konuşma dili olmuştu. Kürdistanlı Yahudiler tarafından kullanılan Yeni Aramice lehçesi, çok sayıda Kürtçe kelime de içermektedir. Yeni Aramice konuşmayan Kürdistanlı Yahudilere, diğerleri tarafından *Mislevim* adı verilmiştir(130).

Elde bulunan az sayıda kaynağın aktardığı verilere göre, 1930 yıllarında Güney Kürdistan'da 9.837 kişinin Aramice konuştukları tahmin edilmişti(131). Oysa yine aynı yıllarda, resmi istatistiklere göre, bu bölgedeki Yahudilerin sayısı 15.000 kadardı. Kürdistan'daki Aramice konuşan toplulukların büyük bir bölümünün Yahudi olmadıkları (Nesturiler, Yakubiler vb.) da gözönüne alınırsa, Kürdistanlı Yahudilerin büyük bir bölümünün Kürtçe konuşmuş oldukları sonucuna

vanlabilr. Günümüzde, İsrail ve Kürdistan'da yaşayan ve Aramice konuşan insanlann sayısı hakkında sağlıklı bilgilere sahip değiliz. Ancak 1970'li yıllann sonunda, bunlann toplam sayısının 15.000 ila 20.000 arasında tahmin edilmiş olduğunu(132) burada belirtebiliriz.

Kürdistan'ın olağanüstü zenginlik ve çeşitlilikteki sözlü halk edebiyatı geleneğinin yansımalarını, Kürdistanlı Yahudilere ait edebiyat ürünlerinde de tüm açıklığı ile görmekteyiz. Kürt halkının Kürtçe olarak ortaya koyduğu sözlü edebiyat hazinesinin Kürdistanlı Yahudiler tarafından yoğun ve yaygın bir paylaşımla yansıtılması, bu topluluklar arasınada Kürt dilinin geniş bir şekilde biliniyor ve konuşuluyor olması ile uygun bir açıklama bulabilr. Oldukça zengin bir *sözlü* halk edebiyatı hazinesi meydana getirmiş olan Kürdistanlı Yahudiler, Yöredeki Kürtler gibi, *sözlü* geleneği kuşaktan kuşağa aktararak yakın zamanlara kadar sürdürmüşlerdir. Neredeyse hemen hepsi dinsel içerikli olan Kürdistan kaynaklı elyazması kitaplarda kaydedilmiş olan *yazılı* edebiyat ürünlerinin kökenlerini aslında sözlü edebiyattan almış olduklan kabul edilmektedir (133). Yahudi kutsal kitaplannın ve dinsel metinlerinin Yeni Aramice lehçesindeki çevirileri de, Kürdistanlı Yahudiler arasında öteden beri sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılagelmiştir. Yeni Aramice'deki bu *sözlü* çeviriler, özellikle İsrail'deki bazı araştırmacılann ısrarı ve özendirmeleri sonucunda Kürdistan kökenli olup bu dilde okuyup yazabilen hahamlar tarafında ancak yakın zamanlarda yazılı hale getirilmiştir. Kürdistan'ın genelinde olduğu gibi, Kürdistanlı Yahudiler arasında da okuma-yazma bilenlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdı. Yeni Aramice lehçesinde okuyup yazabilenler ise Kürdistan'daki bazı Yahudi din merkezlerinde eğitim görmüş din adamları ile bu din adamlarının yetiştirmiş oldukları çok az sayıdaki şanslı insandan ibaretti.

Kürdistanlı Yahudilere ait sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri arasında, içerik ve biçim bakımından bazı farklılıkların bulun-

duğu görünmektedir. Sözlü halk edebiyatı ürünlerinin konuları genelde dinsel değildir, içerik ve kaynakları (Yeni Aramice olarak anlatılsalar bile) Kürt kökenlidir. Ancak bazen diğer komşu halklara ait de olabilirler(134). Yöresel halk hikâyeleri, Yeni Aramice'nin konuşma dili olduğu yerlerde çoğunlukla bu dilde anlatılmışlardır. Bu durumda bile, özellikle halk hikâyelerinin birer bölümü veya parçası olarak söylenen halk ezgileri, şiirler ve atasözlerinin çoğu yine Kürtçe olarak orijinal halleriyle anlatılır ya da söylenirler. Bu önemli ve ayırdedici saptama, Kürdistanlı Yahudilerin halk edebiyatı içinde yer aldıkları kabul edilen söz konusu öğelerin Yahudi kaynaklı olmadıklarını, büyük çoğunlukla Kürdistan ve Kürt kaynaklı olduklarını göstermektedir. Öte yandan yazılı olarak korunmuş olan edebiyat ürünleriyse genellikle dinsel olup içerik ve kaynakları bakımından Yahudi kökenlidir.

Daha önce değinildiği gibi, büyük bir çoğunluğu sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmesiyle meydana getirilmiş olan yazılı edebiyat metinlerinin ilk olarak kaleme alındıkları dönemlerden yakın zamanlara değin, Kürdistanlı Yahudiler arasında hahamlar dışında okuma-yazma bilen hemen hiç kimse yoktu. Dinsel bir seçicilikle davranan hahamlarsa bu ayrıcalıklarını dinsel hedefler yararına ve dinsel amaçlarla kullanırlarken, öte yandan Kürdistanlı Yahudilere ve diğer Kürt topluluklarına ait ulusal yönleri belirgin olan çoğu sözlü edebiyat ürünlerini, günlük yaşama ait çeşitli ayrıntıları ya da bazı önemli bölgesel gelişmeleri yazıya geçirmeye önem vermemiş, bundan açıkça kaçınmışlardır. Yazıya aktarılanların büyük bir bölümü hahamların dinsel düşünüş süzgecinden geçerken Kürt ulusal kimliklerinin gözardı edilmesi süreci yaşanmış, adapte edilmiş ya da deforme edilmişler. Oysa zamana ve hızlı bölgesel değişikliklere karşı direnerek varlıklarını halk kitleleri aracılığıyla günümüze değin ulaştırabilen sözlü edebiyat ürünleri, aynı yoğunluktaki kap-

Sandor Köyü'nden bir grup okul çocuğu, 19..

samlı bir müdahaleye uğrama dan, kişisel müdahalenin dili kullanma ve anlatımdaki becerilerle sınırlandırmış olduğu, kuşaktan kuşağa aktarılan kitlesel bir değer olma özelliğindedir. Bu nedenle sözkonusu bu ürünler, Kürt kültürünün etnik tonlarını kendilerinde daha belirgin olarak taşımakta ve onu daha kapsamlı bir zenginlikle ortaya koymaktadırlar.

Edebiyat alanında karşımıza çıkan bu belirgin paylaşım ya da ayrışım özelliği, Kürdistanlı Yahudilerin yaşamlarındaki iki temel ve önemli boyutu yeniden önümüze çıkarır: Kürt (*etnik*-

kültürel) boyutu ve Yahudi (*dinsel*) boyutu. Bu iki boyutun Kürdistan coğrafyasında ne zaman ve nasıl bir araya geldikleri, hangisinin ne oranda asıl zemini oluşturduğu, biribirleri ile hangi ölçülerde etkileştikleri ve nasıl parelel bir çizgiye oturdukları, Kürtlerin Yahudileşmesinin mi, Yoksa Yahudilerin Kürtleşmesinin mi söz konusu olduğu, bu son iki sürecin beraber mi yaşandığı, ya da daha farklı durumların mı var olduğu, henüz ayrıntılarıyla ortaya konulmayı bekleyen sorunlardır. Ancak Kürdistanlı Yahudilerin (Kürt Yahudileri, Yahudi Kürtler ve bunların dışında kalan Kürdistanlı Yahudi ler) günümüzde bilinen hetrojen kimlikleriyle ortaya çıkışları nın, Kürdistan tarihinin çok eski dönemlerinden beri biribirleriyle sürekli bir etkileşim içinde bulunmuş olan değişik etnik ve dinsel toplulukların kesişen gelişim süreçlerinin bir sentezi, bir sonucu olduğunu söylemek, konuya daha esnek bir bir yaklaşım sağlamak için gerekli görünmektedir.

Kürdistanlı Yahudilere ait dinsel içerikli ve dolaysıyla Yahudi kökenli olan, ancak Kürdistan dışında oluşturulmuş bulunan yazılı eserlerin önemli bir kısmı, orijinalleri gibi İbranice olarak korunmuşlardı. Kürdistanlı Yahudiler tarafından Kür-distan'da gerçekleştirilmiş elyazması eserlerin büyük çoğun-luğu Yeni Aramice'nin, özellikle Nerwa-Amadiye bölgelerin-de konuşulan bir alt-lehçesiyle kaleme alınmıştır. Yeni Aramice lehçesindeki bu elyazmaları arasında, İbranice'den yapı-lan çevriler de vardı. Tüm eserler İbranice yazı karakterleri kullanılarak yazılmıştır. İbranice yazı karakterleriyle Yeni Aremice lehçesinde yazılmış olan elyazması eserler içinde, bilinen en eski tarihlisi 17. yüzyıldan kalmadır (135).

Kürdistanlı Yahudilere ait elyazması kitaplar genelde sadece öykü, şiir, Midraşim(136) ve Halka(137) vb. gibi geleneksel edebiyat türlerini içermektedirler. *Jonah Ben Gabriel*'in elyazması kitabı ise bu genelden farklı olarak, bazı güncel olaylara ve yazarın yaşamış olduğu Erbil kentini de içine alan

doğal afetlere değinmektedir (Bak. *Ek 2*). *Jonah*'ın tuttuğu kayıtlardan 24 Nisan 1813 te şiddetli bir dolu yağışı nedeniyle çok sayıda insanın öldüğü ve vali konağının yıkıldığını, 1825-1828 yılları arasında çekirge akınının ekinlere zarar vererek açlığa ve ölümlere neden olduğunu, 1828'de Diyarbakır'dan başlayıp Qantara'ya değin uzanan ve yine 1831'de Erbil dahil tüm yöreyi etkileyen veba salgının sayısız insanın ölümüne yol açtığını vb. bilgileri öğrenmekteyiz(138).

Kürdistanlı Yahudiler arasında, Arami dilinde veya İbranice olarak eserler ortaya koymuş çok sayıda şair de bulunuyordu. *Ben Jacob*, Kürdistan Yahudisi yirmi sekiz şairden söz eder. Bunlar arasında en tanınmışları; *Pihinehas Ben İsaac Hariri* (*Haririli İzak'ın oğlu Finches*), babası *İzak* ve oğlu *Hayyim* idi. Bu üç şair, Erbil yakınlarında bulunan Harir'de ve çevresindeki yerlerde 17. ve 18. yüzyıllar arasında yaşamış lardı. Diğer tanınmış şairler arasında *Samuel Ben Nathanael Barzani-Adoni* ile kız kardeşi *Asenath*, ve Zaholu *Moses Ben İsaac Bajulnaya* sayılabilir (139).

Kürt halkının ortaya koyduğu zengin sözlü edebiyat geleneği, Kürdistanlı Yahudiler tarafından hem yaygın bir sosyo-kültürel iletişim ve hem de bir zaman geçirme, eğlence kaynağı olarak sürdürülmekteydi. Kürt folklorunun *sözlü* unsurları o denli büyük bir ilgi ile yaşatılıyordu ki, Kürdistan daki en iyi Kürt hikâyesi anlatıcılarından bazıları Yahudi idi. Bu hikâye anlatıcıları hem müslüman Kürtler hem de Yahudiler tarafından ayni oranda seviliyor ve merakla bekleniyorlardı. *Ehmedê Xanî*'nin görkemli eseri, ünlü Kürt aşk hikâyesi *Mem û Zin* gibi bazı hikâyelerin içinde yeralan ezgiler ve ağıtlar, hikâyenin geri kalan kısmı Yeni Aramice olarak anlatılsa bile, her zaman Kürtçe olarak orijinal haliyle söylenirdi.

Sözlü edebiyat geleneğinin Kürdistanlı Yahudiler arsındaki en son ve en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen ve daha çok *Memo Yona* (*Yunus Amca*) olarak bilinen Zaholu *Yona Gabbay*, tüm Irak Kürdistan'ında tanınıyordu. *Memo*

Yona okuma-yazma bilmiyordu. Ama, hikâyelerini Kürtçe, Yeni Aramice ve ya Arapça olarak aynı kolayılıkla anlatabiliyordu. Göç ettiği Kudüs'te 1972'de öldüğü zaman yaşı yüzü aşkındı (140).

Kürdistanlı Yahudilerin müzik geleneklerinin de belirgin şekilde Kürt özelliklerini gösterdiği tüm verileriyle ortadadır. Kürt müziğinin etkisi, Kürdistan'a özgü bir taz biçiminde ortaya çıkan ve sinagoglarda kullanılan dinsel melodilere dahi yansımıştır. Uzun yıllar boyunca Kürdistanlı Yahudilerin müzük gelenekleri konusunda çalışmalar yapmış olan Prof. *Edith Garson-Kivi*, "...destanlar, ezgiler, oyun havaları ve benzeri türlerden oluşan zengin Kürt *sözlü* (yazılmamış) edebiyatının Yahudiler tarafından da kabul edilmiş olduğunu ve diğer şarkı söyleme (müzik) tarzlarıyla bütünleşmiş olduğu" gerçeğini ifade eder (*Garson-Kiwi, s. 61*). Kurmanci lehçesinde söylenen Kürt halk ezgileri, Kürdistanlı Yahudiler tarafından oldukları gibi benimsenmişlerdi. Kürdistan Yahudisi ozanlar ve şarkıcılar, çoğu kez kürt halk edebiyatı geleneğinin gerçek birer temsilcisi olarak kabul edilmişlerdir.

Kürdistanlı Yahudilerin, müzik uygulamalarında kullanmış oldukları başlıca diller İbranice, yani Yeni Aramice, Kürtçe ve Arapça'dır. Bu dillerden her biri, farklı bir alanda daha yaygın olarak kullanılmıştır. Müzik geleneğinde göze çarpan bu farklı dil dağılımı şu şekilde özetlenebilir.

a. *İbranice*: Sinagoglarda, evlerde ya da Yahudi bayramları sırasında yapılan dini ayinlerde.

b. *Yeni Aramice*: Düğünlerde ve diger kutlamalarda söylenen ve dini olmayan şarkılarda.

c. *Kürtçe (Kurmanci)*: Kürt folkloruna ait konularda.

d. *Arapça*: Dinsel olmayan sosyal durumlarda ve (yakın dönemlere ait bir özellik olmak üzere) popüler müzikte (*Garson-Kiwi, s. 62*).

İsrail'de bulunan Kürdistan kökenli Yahudiler arasında, kökenlerini ve geleneklerini araştırmaya, koruyup yaşatmaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bilim adamları, araştır macılar, müzeler ve değişik kültür kurumları yanında, bizzat Kürdistan kökenli Yahudiler de bir çok aktivitelerin organizasiyonunu gerçekleştirmişlerdir. Bu çabaların etkin bir şekilde sürdürülmesinde, *İsrail'deki Kürt Yahudileri Ulusal Örgütü* (the National Organization of Kurdish Jews in İsrail) adını verdileri bir kuruluş etrafında birleşen Kürdistanlı Yahudilerin rolleri olmuştur. Adı geçen kuruluşun İbranice olarak yayımlanan *Hithad Desut* (*Yeni Doğuş*) adlı bir yayın organı da bulunmaktadır. *Kürt Yahudileri Ulusal Örgütü*'nün organize etmiş olduğu en büyük ve en önemli çalışmalarından biri, 1973 yılı baharından gerçekleştirilmiştir. Bu özgün çalışmanın amacı, ortadan kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kürdistan kökenli kültürel mirası derleyip koruyarak gelecek kuşaklara aktarmaktı. İsrail'in değişik bölgelerinden gelen 56 yaşlı "Kürt" (Kürdistanlı Yahudi) Kudüs Ormanı eğlence merkezi'nde bir araya toplanmışlardı. Bu Kürtlerin yaşları 70-90 arasında değişiyordu. Araştırma çalışmalarını *İbrani Üniversi tesi Folklor Araştırma Merkezi* yönlendiriyordu. Araştırmada yer alacak olan yaşlılar şarkı söylemek, hikâye anlatmak gibi halk kültürünün değişik alanlarındaki becerileri dikkate alınarak seçilmişlerdi. Eğlence merkezinde geçirilen on gün boyunca şarkılar söylendi, halk dansları oynandı, ziyafetler hazırlandı ve hikâyeler anlatıldı. On gün boyunca yaşlı Kürtler *İbrani Üniversitesi*'nin araştırmacılarına Kürdistan'dan taşıdıkları zengin foklor birikimlerini aktardılar... Bu araştırma çalışmasının göze çarpan diğer bir önemli yanı ise, Kudüs'teki Kürdistan kökenli büyük toplulukların genç nesillerinin düzenli gruplar halinde araştırma merkezinini ziyarete gelmeleri, tarihsel geçmişlerine duydukları yakın ilgi ve bağlılığı göstermiş olmalarıydı.

Kürt Yahudileri Ulusal Örgütü'nün başkanı ve aynı zaman-

da Kudüs Belediye Meclis Üyesi olan *Habib Şimoni*, kendisiyle görüşen gazetecilere bu folklor toplantısının gerçekleşti - rilmesini motive eden nedenin, *Kürt kültürünün* İsrail'in etnik kaynaştırıcılığının etkisiyle hızla yok olup gideceği korkusu olduğunu sölüyordu(141). *Kürt* teriminin İsrail'de sık olarak aşğılayıcı anlamda kullanılmasından yakınarak, "... Gençliği - mize kökenimizi tanıtmak ve onunla gurur duymalarını sağlamak istiyoruz" diyen *Şimoni*, Kürdistan ve Kürt kimlikleri hakkındaki duyarlıklarını dile getiriyordu(142). *Habib Şimoni*'nin *Kürt* teriminin sıklıkla aşağılayıcı anlamda kullanıldığı şeklindeki yakınması, belirli bir gerçeği dile yansıtmaktadır. Gerçekten de İsrail'de yaygın olan Arapça bir etnik aşağılama ifadesi *Ena Kurdi* şeklinde olup, *Ben* (bir) *Kürdüm* anlamındadır. Üstlerinin talimatlarına hiç düşünüp taşınmadan, katı bir şekilde uyarak bunları yerine getiren birisinden bahsetmek için kullanılan bu söz, İsrail'de yaşayan Kürdistan kökenli Yahudileri aşağılar niteliktedir(143).

İsrail'e göç eden Kürdistanlı Yahudilerin folklor birikimlerini araştırıp saptamak ve korumak amacıyla başka ciddi çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin *İsrail Halk Hikâyeleri Arşivi (The İsrael Folktale Archives)* 1980 yılı ortalarına kadar, İsrail'de yaşayan Kürdistanlı Yahudilerden toplam olark 579 değişik halk hikâyesi derlenmiştir. Bu halk hikâyelerinin 332'si Güney Kürdistan, 22'si Doğu Kürdistan ve 25'i ise Kuzey Kürdistan kaynaklıdır(144). Derlenen bu hikâyelerin birçoğu İbranice olarak yayınlanmıştır.

Kürdistan kökenli Yahudilerin Kürdistan'daki yaşamlarını, geleneklerini ve sanatlarını konu alan oldukça kapsamlı bir sergi, 1981 yılında Kudüs'teki *İsrail Müzesi*'nde açılmış ve büyük bir ilgi toplamıştır. Sergide gösterime çıkarılan 500 parça kadar eşya ve fotograf, *İsrail Müzesi Yahudi Etnografisi Bölümü*'nün 1974-1981 yılları arasındaki biraraya getirme çabalarıyla toplanmıştı. Eşyalar İsrail'deki yaklaşık 50 kadar köyden ve 1977 yılında bir araştırma ekibinin gönderildiği

Doğu Kürdistan'dan getirilmişti.

Kökenini Kürdistan'daki yaşamdan alan geleneksel *Saharani Bayramı*, İsrail'deki Kürdistanlı Yahudileri biraraya getiren büyük bir kültürel toplantı ve eğlence süreci olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Kürdistan'dayken, *Saharani Bayramı* (ya da *Festivali*)'nın önemli işlevlerinden biri de bölgedeki Yahudi olmayan topluluklarla dostluk ilişkilerini geliştirip sağlamlaştırmaktı. Eğlenceler sırasında, geceleri kamp kurulan yerlerdeki halkın güvenliğini korumak ve kimsenin olmadığı evleri korumak amacıyla, bölgedeki ağa muhafızlarını gönderirdi. İsrail'de 1971 yılından beri *Saharani Festivali* her yıl sonbaharda yapılan törenlerle kutlanmaktadır. *Saharani Festivali*'nin 17.'si 1988 yılında Ashkelon'daki *Ulusal Park*'da kutlanmıştı. Piknik havası içinde iki gün süren fesival, yaklaşık olark 30.000 kişiyi biraraya getirmişti. Kürt müziğinin dinlendiği, davul-zurna eşliğinde oyunların oynandığı bu iki gün boyunca, İsrail'deki Kürdistanlı Yahudiler bazı önemli siyasal mesajları da ilk kez bu denli büyük çapta ortaya koydular. Henüz yeni kurulmuş olan *Kürt Yahudiler Halk Konseyi*" (*Public Council of Kurdish Jews*), yaptığı çağrılarla dünya kamuoyunun dikkatini *Saddam Hüseyin*'nin diktatörlüğü tarafından Güney Kürdistan'daki Kürtlere karşı kimyasal silahlarla yürütülen soykırım vahşetine ve Kürt köylerinin sistemli olarak yok edilmesi barbarlığına çekmeye çalıştı. *Halk Konseyi* tarafından festivale davet edilmiş olan IKDP (Irak Kürdistanı Demokrat Partisi)'nin sürgünde bulunan eski sekreterlerinden *Prof. Hamid Hüseyni* de gazetecilerle görüşmeler yaptı. İsrailli "Kürt" Folklor gruplarının Frankfurt ve Bonn şehirlerinde düzenlenen halk dansları festivalinde gösteri yaparken tanıştıkları Avrupa'daki Kürt mültecilerle kurulmaya başlanan ilk yakınlaşmaların sonuçları da festivalde görünüyordu. Avrupa'daki bazı Kürt sanatçıları da festivale katılmak için İsraille gelmişlerdi(144). Tüm bunlar, İsraildeki Kürdistan kökenli Yahudilerin Kürdistan ve

Kürtler konusunda oldukça duyarlı ve ilgili olduklarını, Yahudi-dinsel kimliklerinin ötesinde Kürdistan ve Kürt-etnik kimliklerini de büyük bir bağlılıkla koruyup ifade ettiklerini göstermektedir.

EK: *Yona Sabar*'ın The Folk Literature Of The Kurdistani Jews (*Kürdistanlı Yahudilerin Halk Edebiyatı*) adlı çalışmasının 229-232. sayfaları arasında yer alan, Kürdistanlı Yahudilerle ilgili başlıca kaynakların listesi.

Avidani, 'Alwān. *Sefer Ma'ăśeh (!) hag-Gedolim.* 5 vols. Jerusalem, 5732–36 (1972–76).

Badger, George Percy. *The Nestorians and Their Rituals.* 2 vols. London, 1852. Reprint. Farmborough, UK, 1969.

Bates, Daniel G. "Kurds." In *Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey*, edited by Richard V. Weekes, pp. 220–26. Westport — London, 1978.

Benayahu, Meir. "Rabbi Šemu'el Barzānī Roš Golaṯ Kurdistan." *Sĕfunoṯ* 9 (1965): 23–125.

Ben-Jacob, Abraham. *Kĕhillot Yĕhude Kurdistan* [Kurdistani Jewish communities]. Jerusalem, 1961. Reprint. Jerusalem, 1981.

Benjamin of Tudela. *Itinerary.* Edited by M. N. Adler. London, 1907.

Benjamin II, I. J. *Eight Years in Asia and Africa.* Hanover, 1863.

Ben-Zvi, Isaac. "Lost and Regained: They That Were Lost in the Land of Assyria." *Phylon* 16 (1955): 57–63.

———. *The Exiled and the Redeemed.* Philadelphia, 1961.

Bin Gorion, Micha Joseph. *Mim-Mĕkor Yiśra'el: Classical Jewish Folktales.* 3 vols. Philadelphia, 1976.

Brauer, Erich. *Yĕhude Kurdistan: Meḥkar 'Etnologi* [The Jews of Kurdistan: An ethnological study]. Jerusalem, 1947.

Cohen, Claudine. *Grandir au quartier Kurde: Rapports de générations et modèles culturels d'un groupe d'adolescents Israeliens d'origine Kurde.* Paris, 1975.

D'Beth Hillel, David. *Unknown Jews in Unknown Lands: The Travels of Rabbi David D'Beth Hillel.* Edited by W. J. Fischel. New York, 1973.

Ehrlich, Joseph. *Ha-Hărariyyim* [The mountaineers]. Tel-Aviv, 1961.

Feitelson, Dina. "Aspects of the Social Life of Kurdish Jews." *JJS* 1 (1959):201–16.

Feldman, A. M., and Miller, E. *The Jews of Sandor: An Exhibition Organized by the Maurice Spertus Museum of Judaica.* Chicago, 1975.

Field, Henry. "Jews of Sandur, Iraq." *Asia* 37 (1937): 708–10.
Fischel, Walter J. "The Jews of Kurdistan a Hundred Years Ago: A Traveler's Record." *Jewish Social Studies* 6 (1944): 195–226.
———. "The Jews of Kurdistan: A First-Hand Report on a Near Eastern Mountain Community." *Commentary* 8 (1949): 554–59.
Garbell, Irene. *The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan: Linguistic Analysis and Folkloristic Texts.* The Hague, 1965.

Gaster, Moses. *The Exempla of the Rabbis.* London, 1924. Reprint. New York, 1968.
———. *Ma'aseh Book.* 2 vols. Philadelphia, 1934.
Gerson-Kiwi, Edith. "The Music of Kurdistan Jews: A Synopsis of Their Musical Styles." *Yuval* 2 (1972): 59–72.
Ginzberg, Louis. *The Legends of the Jews.* 6 vols. Index volume by B. Cohen. Philadelphia, 1946.
Grant, Asahel. *The Nestorians, or the Lost Tribes.* London, 1841. Reprint. Amsterdam, 1973.
Hamilton, James. "The Use of Genetic Markers in Oriental Jewish Historical Studies." *JQR* 62 (1972): 288–313.
Hansen, Henny H. *Daughters of Allah: Among Muslim Women in Kurdistan.* London, 1960.
———. *The Kurdish Woman's Life.* Copenhagen, 1961.
al-Ḥarizi, Judah. *Taḥkĕmoni.* Edited by Y. Toporovsky. Tel-Aviv, 1952. English translation by V. E. Reichert. 2 vols. Jerusalem, 1965–73.
Jastrow, Marcus. *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature.* 2 vols. New York, 1950.
Laurie, Thomas. *Dr. Grant and the Mountain Nestorians.* Boston, 1853.
Layard, Austen H. *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon.* New York, 1853.
Leslau, Wolf. *Falasha Anthology: The Black Jews of Ethiopia. YJS,* vol. 6. New Haven, 1951. Reprint. New York, 1969.
Maclean, Arthur John. *Grammar of the Dialects of Vernacular Syriac.* Cambridge, 1895. Reprint. Amsterdam, 1971.
———. *A Dictionary of the Dialects of Vernacular Syriac.* Oxford, 1901. Reprint. Amsterdam, 1972.
Magnarella, Paul J. "A Note on Aspects of Social Life among the Jewish Kurds of Sanandaj, Iran." *JJS* 11 (1969): 51–58.
Mann, Jacob. "Documents concerning the Jews in Mosul and Ḳurdistân."

In his *Texts and Studies in Jewish History and Literature,* 1, pp. 477–549. Cincinnati, 1931. Reprint. New York, 1972.
Minorsky, V. "Kurdistan, Kurds." *EI* 2 (1927): 1130–55.
Patai, Raphael. *Society, Culture, and Change in the Middle East.* 3rd ed. Philadelphia, 1971.

Pethahiah of Ratisbon. *Sibbub*. Edited by E. Gruenhut. Frankfurt a. M., 1905. English translation by A. Benisch. London, 1861.

Rivlin, Joseph Joel. *Širat Yehude hat-Targum* [The poetry of the Jews of Kurdistan]. Jerusalem, 1959.

Sabar, Yona. "Ha-'Êmunah bě-Šedim ubě-Mazziqin 'eṣel Yěhude Kurdistan." *Yedu'-'Am* 8/26 (1962): 27–28.

———. "Tafsirim lě-Mikra' u-Fiyyuṭim bi-Lěšonam ha-'Ārammiṯ šel Yěhude Kurdistan." *Sěfunoṯ* 10 (1966): 337–412.

———. "Hay-Yesodoṯ ha-'Ibriyyim ban-Nib ha-'Ārammi šebbě-Fi Yěhude Zakho bě-Kurdistan." *Lěšonenu* 38 (1974a): 206–19.

———. "First Names, Nicknames, and Family Names among the Jews of Kurdistan." *JQR* 65 (1974b): 43–51.

———. "Nursery Rhymes and Baby Words in the Jewish Neo-Aramaic Dialect of Zakho (Iraq)." *JAOS* 94 (1974c): 329–36.

———. "Hay-Yěsodoṯ ha-'Ibriyyim ban-Nibim ha-'Ārammiyyim šel Yěhude 'Azerbayjan." *Lěšonenu* 39 (1975a): 272–94.

———. "The Impact of Israeli Hebrew on the Neo-Aramaic Dialect of the Jews of Zakho in Israel: A Case of Language Shift." *Hebrew Union College Annual* 46 (1975b): 489-508.

———. *Pěšaṭ Wayhi Běšallah, a Neo-Aramaic Midrash on Běšallah* (Exodus). Wiesbaden, 1976a (including "A Survey of the Oral and Written Literature of the Kurdish Jews," pp. 161–78).

———. "Lěl-Hūza: Story and History in a Cycle of Lamentations for the Ninth of Ab in the Jewish Neo-Aramaic Dialect of Zakho, Iraqi Kurdistan." *Journal of Semitic Studies* 21 (1976b): 138–62.

———. "Multilingual Proverbs in the Neo-Aramaic Speech of the Jews of Zakho, Iraqi Kurdistan." *International Journal of Middle East Studies* 9 (1978a): 215–35.

———. "From Tel-Kepe in Iraqi Kurdistan to Providence, Rhode Island: The Story of a Chaldean Immigrant to the U.S.A. in 1927." *JAOS* 98 (1978b): 410-15.

———. "Kurdistani Realia and Attitudes in the Midrashic-Aggadic Literature of the Kurdish Jews." In *Studies in Jewish Folklore*, edited by Frank Talmadge, pp. 287–96. Cambridge, Mass., 1980.

———. "Qiṣṣit Ḥannah — Sippur Hannah wě-Šib'aṯ Baneha ba-'Arammiṯ šebbe-Fi Yěhude Kurdistan." In *Pě'amim* 7 (1981): 83–99.

———. "The Arabic Elements in the Jewish Neo-Aramaic Texts of Nerwa and 'Amādīya, Iraqi Kurdistan." In *Franz Rosenthal Festschrift*, edited by J. A. Bellamy and J. Lassner, forthcoming.

———. "Legend vs. Reality: An Analysis and Comparison of Folktales about the Rabbis of Kurdistan with Documents Written by Them or Their Contemporaries." *Proceedings of the First International Congress for Study of Heritage of Sephardic and Near Eastern Jewish Communities*. Jerusalem, forthcoming.

———. *Midrašim bĕ-'Ărammit Yĕhude Kurdistan lĕ-Farašiyyot Wayḥi, Bĕšallaḥ uĕ-Yitro*. Jerusalem, forthcoming.

———. "Peruš Dĕraši lĕ-Sefer Yonah bĕ-'Ărammit Ḥădašah šel Yĕhude Kurdistan." In *Hagut 'Ibrit bĕ-'Arṣot ha-'Islam*, edited by Menahem Zohori. Jerusalem, forthcoming.

———. *Sefer Bĕrešit ban-Nšb ha-'Arammi šel Yĕhude Zako*. Jerusalem (forthcoming).

———. "Tafsir lĕ-Hafṭarah šel Šĕmini dĕ-Fesaḥ (Isa. 10:32–12:6) bĕ-'Ărammit Ḥădašah šel Yĕhude Kurdistan." In *Noy lĕ-Dov, The Dov Noy Festschrift*, edited by B. Z. Fischler, B. Bayer, and I. Ben-Ami. Jerusalem, forthcoming.

Schwartz, Ora. "Jewish Weaving in Kurdistan." *Journal of Jewish Art 3/4* (1977): 74–89.

Schwarzbaum, Haim. *Mim-Mĕkor Yiśra'el uĕ-Yišma'el* [The folkloristic aspects of Judaism and Islam]. Tel-Aviv, 1975.

Shai, Donna. *Neighborhood Relations in an Immigrant Quarter: A Social-Anthropological Study*. Jerusalem, 1970.

———. "Wedding Customs among Kurdish Jews in Kurdistan (Zakho) and in Israel (Jerusalem)." *Studies in Marriage Customs, Folklore Research Center Studies 4* (1974): 253–66.

Stern, Henry A. *Dawnings of Light in the East*. London, 1854.

Weintraub, Dov, et al. *Immigration and Social Change: Agricultural Settlement of New Immigrants in Israel*. Jerusalem, 1971.

Xenophon. *The Persian Expedition (Anabasis)*. Translated by Rex Warner. Edinburgh: Penguin Books, 1949.

al-Ẓāhirī, Zechariah (Yaḥyā). *Sefer ham-Musar*. Edited by Y. Ratzaby. Jerusalem, 1965.

Zikmund, M., and Hanzelka, J. *Kurdistan: Country of Insurrections, Legends, and Hope*. Czechoslovakia: Artia, 1962.

KAYNAKLAR VE NOTLAR

1. *Dr. İsmail Beşikçi*, **Kürt Aydını Üzerine Düşünceler**, İstanbul: Yurt Kitap Yayın, 1991, s 81.

2. **Yüzyıl**, *ABD'nin Üç İsrail Planı*, 10 Şubat 1991, s. 8.

3. *500. Yıl Vakfı* kurucularının tam listesi için bakınız: ***Cumhuriyet***, *500 Yıllık Dostluk*, 13 Eylül 1991, s. 3.

4. *I. Rennap*, **Anti-Semitizim ve Yahudi Sorunu**, İstanbul: İnter Yayınları, Çeviri: *Şen Süer Kaya*, 1991, s. 20.

5. *I. Rennap*, age. s. 22-23.

6. *I. Rennap*, age. s. 23.

7. *I. Rennap*, age. s. 26.

8. *Moshe Sevilla-Sharon*, **Türkiye Yahudileri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 25.

9. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 27.

10. Bu antlaşma ile ilgili daha fazla bilgi için bak. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 134-136.

11. *M. Franco*, **Essai sur l'Historie des Israelites de l'Empire Ottoman**, Paris: Librairie Durlacher, 1897, s. 31'den naklen: *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 36.

12. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 28

13. **Mehmet Ali Kılıçbay**, Cumhuriyet Kitap Eki, 26 Mart 1992, sayı 109, s. 4.

14. *Mehmet Ali Kılıçbay*, agy. s. 4.

15. *Imanuel Aboab*, **Nomologia o Discursos Legales**'den naklen: *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 41.

16. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 105.

17. *Cumhuriyet*, Eylül 1989.

18. *S. Yalçın -K. D. Öğüt Ü. Kalaycı,* **İkibin'e Doğru,** *"Kürt İhalesi Mosad'da"*, 22 Eylül 1991, s. 8-13.

19. **Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı** (*Milletler Cemyeti* tarafından 30 eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyonun raporu), İstanbul 1991, Med Yayınları, s. 122.

20. EJJ, *"Kurdistan"*.

21. *Yona Sabar,* **The Literature of the Kurdistani Jews, An Anatology,** Michigan: Yale University Press, 1992.

22. *Yona Sabar* age. s. xııı.

23. EJJ, *"Kurdistan"*.

24. EJJ, *"Kurdistan"*.

25. *Yona Sabar,* age. s. xv; EJJ, *"Kurdistan"*.

26. *Süleyman* (Solomon: MÖ yüzyıl): Ünlü bir İbrani kralıdır. İsrail ve Yuda kabilelerini biraraya getirerek İbranileri tek bir devlet içinde birleştirmiş olan *Yuda Kralı Davud*'un oğludur. Olağanüstü güçlere sahip efsanevi bir kişlik ve İbrani peygamberi olarak çeşitli anlatılara konu olmuştur.

27. **Zikmund and Hanzelka,** s. 5'ten naklen: *Yona Sabar,* age. s. xv.

28. *Dr. S. Şıvan (Dr. Sait Kırmızıtoprak),* **Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali,** Stockholm 1975, s.18.

29. *Margaret Kahn,* **Children of the Jinn** (In Search of the Kurds and Their Country), New York: Seaview Books, 1980, s. xı.

30. **Holly Bible** (The New King James Version), New York: Thomas Nelson Publishers, 1982.

31. **Holly Bible.**

32. *Yona Sabar,* age. s. xvı.

33. *Benjamin of Tudela,* s. 54'den naklen: *Yona Sabar,* age. s. xvi.

34. *Ehl el-Kitab*: Arapça bu kavram *Kitap Halkı* anlamına ge-

lir. Önceleri kendilerine ait birer kutsal kitapları bulunan Yahudi ve Hiristiyanları diğer "putperest-dinsizler"den ayırmak için *Muhammed* bu kavramı kullanılmıştır. Putperestlerden farklı olarak (Kur'an ya da kılıç yerine) *Ehl el-Kitab* kapsamına girenlere *cizye* denilen bir tür özel vergi karşılığında İslam Peygamberi *Muhammed* tarafından ibadetlerini ve dinsel inançlarını belirli ölçüler içinde sürdürebilme izni verilmişti. *Muhammed*'in sağlığında Hecer (Bahreyn)'de bulunan Parsilerden de *cizye* kabul etmiş olduğu belirtilerek, önceleri *Ehl el-Kitab* sayılmayan ve Kürtlerin büyük bir kısmının bağlı bulunduğu Mecûsilik (*Zerdüştilik*) inanırlarından da sonralrı *cizye* alınması uygun görülmüştür. Böylece *Ehl el-Kitab* kapsamına Mecûsiler de dahil edilmiştir. Yine Kürdistan'ın merkezindeki Harran'da bulunan Sabiîlerden de *cizye* alınmıştır. *Kur'an*'ın *Hac Suresi*'nin 17. ayetinde , «İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiîler, Nasraniler, Mecûsiler, Müşrikler yok mu, Hak Taâla her şeye hakkile şahittir" denilirken Mûcisiler de "İman edenler" arassında sayılmışlardır.

35. **Encyclopaedia İslam** (First Edition), *Madjus.*

36. *Beştesb (Viştasp, Guştasp)*: MÖ 6. yüzyılda, *Zerdüşt Peygamber*'in yaşadığı dönemde Azerbaycan'ın Balkh (Bactria) bölgesinde egemen olan hükümdardı. Yeni bir inanç olarak Zerdüştlüğü ortaya koyan *Zerdüşt Peygamber*, ilk on yıllık bir çabaya rağmen sadece kuzenine bu inancı benimsetebilmiştir. Medya'da Balkh bölgesine gidip orada *Kral Viştasp*'ı ikna edip inancını benimsetmeyi başardıktan ve onun maddi desteğini yanına aldıktan sonra, Zerdüştlük öğretisini hızla yayabilme olanağını buldu. Zerdüşlük inancını kabul ettirmek ve yaymak için girişilen uzun savaşlar boyunca, *Viştasp* en büyük koruycu ve destekçi idi. Bazı araştırmacılar, *Kral Viştasp*'ın ilerde Ahamenid Devleti'nin hükümdarı olacak olan *Darius* (Dârâ)'un babası olduğunu ileri sürmüşlerdir.

37. *V. F. Buchner*, **EI** (Frist Edition), **Madjus.**

38. *Bertrand Russell*, **Batı Felsefesi Tarihi**, İstanbul: Say Yayınları, Çeviri: *Muammer Sencer*, 1983, s. 306; *Server Tanilli*, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**, Cilt I : İlk Çağ, İstanbul: Say Yayınları, 1984, s. 149-159

39. *George Rewlinson*, **The Five Great Monarchies of the Eastern World** (*The Third Monarchy: Media*), New York: Dodd-Mead Co., 1881, s. 379.

40. *Zenaide A. Ragozin*, **The Story of the Nations**: Media (Fourth Edition), London: T. Fisher Unwin, 1966, s. 176-177.

41. *Zenaide A. Ragozin*, agc. 326-329.

42. *Zenaide A. Ragozin*, agc. s. 328.

43. *A. V. Williams Jackson*, **Zoroaster** (*The Prophet of Ancient Iran*), London: Mac Millan, 1899, s. 91.

44. *James Hope Moulton*, **Early Zoroastrianism**, London: Williams and Nogate, 1913, s.189.

45. **Holly Bible**, "*Ezekiel*".

46. *James Hope Moulton*, agc. s. 189.

47. *James Hope*, agc. s. 187-188.

48. *Bertrand Russell*, age. s. 306.

49. *George Rawlinson*, agc. s. 325.

50. *George Rawlinson*, agc. s. 326.

51. **Holly Bible**, "*Ezra*".

52. *Zenaide A. Ragozin*, agc. s. 326-329.

53. **Holly Bible**, "2 *Chronicles*, 36: 22-23" ve "*Ezra*, I: 1-4" : *Zenaide A. Ragozin*, agc. s. 326-327.

54. *Zenaide A. Ragozin*, age. s. 327.

55. *Zenaide A. Ragozin*, age. s. 314-331.

56. *A. V. Williams Jackson*, age. s. 84.

57. *M. Morony*, **Encyclopaedia Islam** (EI), New Edition, "*Madjus*", Leiden: *E.J. Brill*, 1960.

58. *A. V. Villiams Jackson*, age. s. 90.

59. *John Joseph*, **The Nestorians and Their Muslim Neighbors**, New Jersey: Princeton University Press, 1961, s. 21.

60. *G. R. Driver*, "*The Religen of the Kurds*", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 2 (1922), s.

197'den naklen: *Johan Joseph*, age. s. 37.

61. *John Joseph*, age. s. 37.

62. *John Joseph*, age. s. 37.

63. *Arşak Poladyan*, **7-10. Yüzyıllarda Kürtler**, İstanbul: Öz-ge Yayınları, Çeviri: *Mehmet Demir*, age. s. 73.

64. *Yona Sabar*, age. s. xvi.

65. **Meydan Larousse**, "*Adiabenos*".

66. *Yona Sabar*, age. s. xvi.

67. *Yona Sabar*, age. s.130.

68. *Michael G. Morony*, **Iraq After the Muslim Conquest**, New Jersey: Princeton University Press, 1984, s. 280-281

69. **Encyclopeadia of Religon and Ethics** (ARE), "*Avesta*", Edinburgh, 1926, s. 267.

70. EI (New Edition), "*Madijus*".

71. *Michael G. Morony*, age. s. 298.

72. *Thomas Bois*, EI (New Edition), "*Kurds, Kurdistan*", s. 474-475.

73. EJJ, "*Kurdistan*"

74. *Benjamin*: Bir İsrail kabilesinin ve aynı zamada *Yakub Peygamber*'in küçük oğlunun adıdır.

75. EJJ, "*Kurdistan*"

76. *Arşak Paladyan*, age. s. 73.

77. *Arşak Paladyan*, age. s. 22.

78. *Arşak Paladyan*, age. s. 92.

79. *Hûrmızgan*: Zerdüştlük inancındaki *İyilik Tanrısı Ahura Mazda*'nın Kürtçe'deki karşılığı olan *Hûrmız*'a tapınılan, ibadet edilen yerler; tapınaklar, ateş tapınakları.

80. *Atıran*: *Agıran*, *Agırdan*, *Adırge* sözcüklerinin Gorani(Hewrami)'deki söyleniş biçimi. Zerdüştlük inancına göre kutsal kabul edilen ateş ocakları, kutsal ateşler.

81. *Gevrê Gevregan*: *Büyüklerin en büyüğü* ya da *Büyükler büyüğü* anlamındadır. Zerdüştlük öğretisindeki en büyük tanrı olan

Ahura Mazda (Hûrmız)'ya yakıştırılan bir ünvan gibi kullanılmıştır.

82. *Şarizor: Şahrizor* ya da *Şahr-i Zur* (Küskün Şehir) olarak da bilinen çok eskli bir Kürdistan kentidir. Günümüzde, Güney Kürdistan (Irak Kürdistanı)'daki Süleymaniye şehirinin yakınlarında bulunmaktadır.

83. *Hûrmız: Ahura Mazda*'nın Kürt dilindeki karşılığı, *Hûrmız*.

84. *M. Nuri Dersimi*, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Eylem Yayınları, s. 28-29.

85. *Arşak Poladyan*, age. s. 22.

86. *Arşak Poladyan*, age. s. 75.

87. EJJ, "*Kurdistan*"

88. *Yona Sabar*, age. s. xvii.

89. *Dr. Ramazan Şeşan*, **Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti**, İstanbul: Edebiyat Fakultesi Basımevi, 1983, s. 404-405.

90. *Dr. Ramazan Şeşan*, age. s. 33'deki dipnotu.

91. *Dr. Ramazan Şeşen*, age. s. 400.

92. *Dr. Ramazan Şeşen*, age. s. 33.

93. *Yona Sabar*, age. s. xvii.

94. *Yona Sabar*, age. s. xix.

95. Kürdistan'da oldukça yaygın olan, yaşanılan yere ya da soyun dayandığı yere göre isim veya daha doğrusu ünvan alma geleneğinin Kürdistanlı Yahudiler arasında geniş bir kullanım alanı bulmuş olduğu görülüyor. Bu özellikteki bazı isimlerden yararlanarak, Kürdistanlı Yahudilerin yaşamış oduklan çeşitli yerleşim yerlerinin dağılımı, Yahudilerin buradak yaşantıları, konumları vs. hakkında *Berzani Ailesi* örneğinde olduğu gibi bazı ipuçları elde edilebilmektedir.

96. *Yona Sabar*, age. s. xix.

97. *Yona Sabar*, age. s. xx.

98. **Unknown Jews in Unknown Lands-The Travels of Rabbi David D'Beth Hillel (1824-1832)**, New York:

Ktav Publishing House, 1973, s. 73.

99. Nakleden: *Yona Sabar*, age. s. xx.

100. *John Joseph*, age. s. 37.

101. Yona Sabar, a. g. e., s. xxi

102. EJJ, "*Kurdistan*".

103. EJJ, "Iraq" (Kurdish Jews).

104. EI (Frist Edition).

105. EJJ, "*Kurdistan*".

106. *Bitlis Vilayeti* o dönemlerde Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancaklarından meydana geliyordu.

107. **Mussul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı...**

108. **Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı...** s. 236.

109. **Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı...**, s. 207-209.

110. EJJ, " Iran" (Kurdish Jews).

111. EJJ,"*Kurdistan*".

112. *Yona Sabar*, age. s. xxx.

113. *Yona Sabar*, age. s. 49.

114. EJJ, "*Kurdistan*".

115. EJJ, "*Kurdistan*".

116. *Yona Sabar*, age. s. xxxi.

117. EJJ, "Iran" (Kurdish Jews).

118. *Faik Bulut*, **Filistin Rüyası**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1991, s. 184.

119. *Abraham Ravinovich*, *"Ten-Day Paqrty in Forest"* (Recording the Traditions of Kurdish Jewry), **The Jerusalem Post** (İnternationel Edition), 30 January 1973

120. *Pamela Kidron*, *"The Kurdish Way"*, **The Jerusalem Post** (İnternationel Edition), 15October 1988.

121. EJJ, "Iraq"(Kurdish Jews).

122. EJJ,"*Kurdistan*".

123. *Yona Sabar*, age. s. xxxi

124. **Unknown Jews in Unknown Lands...** s. 74.

125. **Unknown Jews in Unknown Lands...** s. 76.

126. *Yona Sabar*, age. s. xxxiv.

127. *Yona Sabar*. age. s. xxxiv.

128. EJJ, "*Kurdistan*".

129. EJJ, "*Kurdistan*".

130. EJJ, " *Kurdistan*".

131. EJJ, " *Kurdistan*".

132. *Yona Sabar*. age. s. xxxii.

133. *Yona Sabar*, age. s. xxxiii.

134. *Yona Sabar*, age. s. xxxiii.

135. *Midraşim*: **Tevrat** (Eski Ahit)'ın Arami dilinde yazılmış olan yorumları.

136. *Halaka*: Yahudilerin kanun ve yorum kitabı **Talmud**'da bulunan kuralların toplamı.

137. *J. Ratzaby*'den naklen: *Yona Sabar*, age. s. 130-134.

138. *Yona Sabar*, age. s. xxxvi.

139. *Yona Sabar*, age. s. xxxvi.

140. *Abraham Rovinovich*, age.

141. *Abraham Rovinovich*, age.

142. *Yona Sabar*, age. s. 206'daki dipnotu.

143. *Yona Sabar*, age. s. xxxvi.

144. *Pamela Kidron*, age.

EKLER

Müslüman Kürtler ve diğer etnik ve/veya dinsel topluluklardan oluşan bir komşuluk ortamında kurulan oldukça iyi ilişkiler zemininde gelişen ve hoşgörüye dayalı bir yaşam sürdürmüş olmalarına karşın, fazla sık olmayan örnekler dışında, Kürdistanlı Yahudilerin genelde Yahudi olmayan topluluklarla karşılıklı evlilik ilişkisi içine girmekten özellikle kaçınmış oldukları söylenebilir. Kendi isteği dışında, Yahudi olmayan bir Kürtle evlendirilmek üzere olan bir Yahudi kızın söylediği anlaşılan aşağıdaki ağıt bu konuda bir fikir vermektedir. Orijinalı Yeni Aramice olan ve *Irene Garbell*(1) tarafından kaydedilen ağıt, *Yona Sabar*'ın eserindeki İngilizce çevirisi(2) temel alınarak Türkçeleştirilmiştir.

Ah anne, anne, beni alıp götürmelerine izin verme

Beni götürecek olanın bir Goyim (3), *bir Kürt olduğunu söylüyorlar*

Eğer (benim için) yerin yoksa, beni ahıra koy

Eğer (benim için) yaprak dolman yoksa, pislik yerim

Ah anne, anne, beni alıp götürmelerine izin verme

Beni götürecek olanın bir Goyim, bir Kürt olduğunu söylüyorlar

1. *Irene Garbell*, **The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan**: *Linguistic Analysis and Folkloristic Texts, The Hague*, 1965, s. 273-279.

2. *Yona Sabar*, **The Folk Literature of the Kurdistani**

Jews: An Antology, Michigan: Yale Universty Press, 1982, s. 198

3. İbranice'de *Yahudi*(Musevi) *olmayan* anlamındadır ve tekildir. *Goyim* sözcüğünün çoğul şekli ise *Goyme* olup, *Yahudi olmayanlar* anlamını karşılar.

the jews of kurdistan

daily life, customs, arts and crafts

Tribute

Each of Jerusalem's many and diverse ethnic groups contributes in its life-style and customs to the human mosaic of the city. The community of Kurdish Jews stands out in the richness and colourfulness of its customs, dress and jewels, and in its century-long participation in all aspects of the city's life. It is a great privilege for the Israel Museum and for the City of Jerusalem to hold an exhibition in its honour.
It is my belief that the better acquainted we are with our different communities, the more successfully we can ensure the future of Jerusalem, the Capital of Israel. One way to achieve such understanding is to introduce the different life-styles to the general public. In the past, the Israel Museum has told the story of the Moroccan Jewish community and the Bukharan community. We now continue this vital tradition with the Jews of Kurdistan.

Teddy Kollek
Mayor of Jerusalem

1981 yılında Kudüs'teki İsrail Müzesi'nde düzenlenen ve Kürdistan kökenli Yahudlerin Kürdistan'daki yaşamlarını, geleneklerini ve ortaya koymuş oldukları el sanatları ürünlerini konu alan büyük çaptaki sergi nedeniyle o zamanki Kudüs Belediye Başkanı *Teddy Kollek*'in yaptığı övücü açıklama.

Tekstin ve rubrikinin çevirisi:

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

Günlük yaşam, gelenekler ve el sanatları

Övgü

Kudüs'ün çok sayıdaki ve farklı etnik gruplarının her biri, şehirin insan mozayiğine yaşam biçimleri ve gelenekleriyle katkıda bulunmaktadırlar. Kürt Yahudileri topluluğu, geleneklerinin, giyisi ve mücevherlerinin canlılığı, şehir yaşamının tüm görünüşlerindeki yüzyılık katılımı açısından göze çarpmaktadır. Bunun onuruna bir sergi düzenlemek, *İsrail Müzesi* ve Kudüs şehri için büyük bir ayrıcalıktır.

Benim düşünceme göre; farklı topluluklarımızı ne kadar iyi tanırsak, İsrail'in Başkenti Kudüs'ün geleceğini o denli başarılı şekilde güvenceye alabiliriz. Bu anlayışı gerçekleştirebilmenin bir yolu,farklı yaşam biçimlerini kamuoyuna tanıtmaktır. Geçmişte, *İsrail Müzesi* Fars Yahudi toplumunun ve Buhara toplumunun hikâyesini anlatmıştı. Şimdi bu yaşamsal geleneği Kürdistanlı Yahudilerle sürdürüyoruz.

Teddy Kollek

Kudüs Belediye Başkanı

TÜM HALKLAR GİBİ KÜRT VE YAHUDİ HALKLARI DA KARDEŞTİR!

Sayın Hasan Bildirici,

31 Temmuz ve 1 Ağustos 1992 tarihlerinde ÖZGÜR GÜNDEM'de yayınlanmış olan *İspanyol Yahudilerinin Osmanlı Ülkesine Göçü ve 500.Yıl Vakfı'nın İşlevi* başlıklı yazı-ma ve bu arada ÖZGÜR GÜNDEM'e yöneltilmiş olan haksız ve yanlış değerlendirmelere dayanan bazı eleştirilerin içerikle-rinin önemini göz önüne alarak ve kavganın aynı tarafında yer alan bir Kürt yurtseveri olma duyarlığıyla, eleştirildiğim ko-nularda kendimi daha iyi ifade etme gereğini duydum.

Temel eleştiri noktalarına yönelik olarak yaptığım ekteki açıklama ve düzeltmelerin konuyu yeterince anlaşılır kıldığına inanıyorum. Eleştiriyi cevaplama HAKKI ve GÖREVİ ilkesinin uygulanması talebiyle, ekteki açıklamalarımı gereğince değerlendirmenizi rica ediyorum. Sağlıklı günler ve iyi çalışmalar dileğiyle...

Dr. A. MEDYALI

1492 yılında İspanya'dan göç etmeye zorlanan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişlerinin 500.yılı nedeniyle, Tür- kiye'de ve başta ABD olmak üzere diğer bazı ülkelerde "kutlama" adı altında yapılan kapsamlı propaganda çalışmaları ile çok boyutlu ilişkiler bir yıldan daha uzun bir zamandan beri devam etmektedir. Bu amaçlara hizmet etmek ve yapılacak çalışmaları, kurulacak ilişkileri düzenlemek amacıyla Türkiye'de *500. Yıl Vakfı* adı altında yarı-resmi bir paravan vakıf 19 Temmuz 1989 tarihinde kurulmuştu.

Göç olayı ve Vakıf konusunda sunulmaya çalışılan TC-Vakıf kaynaklı yanlış veya çarpıtılmış bilgi ve savları ortaya koyarak deşifre etmek amacıyla bir inceleme yazısı kaleme almıştım. Bu yazı 31 Temmuz ve 1 Ağustos 1992 tarihlerinde iki bölüm halinde, *İspanyol Yahudilerinin Osmanlı Ülkesine Göçü ve 500. Yıl Vakfı'nın İşlevi* başlığı ile *Özgür Gündem* gazetesinde yayınlandı. İzleyebildiğim kadarıyla ifade edilmek istenen asıl düşüncelerin dile getirldiği ve bazı bilgilerin aktarıldığı uzun bölüm herhangi bir eleştiri almamış ve onay görmüş. Bu sevindirici. Öte yandan yazının son kısımlarında yer alan ve Kürt-İsrail toplumları arasındaki ilişkilerle ilgili kimi düşüncelerin dile getirildiği kısa bölüm şiddetli tepki çekmiş görünüyor. Bu arada *Özgür Gündem*'de "İsrail propagandası yapmak", "Ortadoğu'daki bütün Müslüman halkları, onların cihadını görmemezlikten gelip Filistinli bebeklerin katillerini dost görmek" ve "Ortadoğu'da İsrail'in Kürtlerin tek müttefiki olduğunu belirten bir yazı dizisi yayımlamak" gibi, gerçeklerle ilgisi olmayan haksız suçlamalara hedef oldu.

Haftalık İKİBİN'E DOĞRU dergisinin 16 Ağustos 1992 tarihli sayısında (s.23) yer alan *Gündem'deki İsrail dizisini kim hazırladı?* başlıklı ve yukarıda değinilen yazının içeriğin - den çok yazarının kimliğiyle ilgilenen kısa yazıda "Dizide Ortadoğu'da İsrail'in Kürtlerin tek müttefiki olduğu belirtiliyordu" biçiminde gerçeklerle ve yazının içeriğiyle hiçbir ilgisi olmayan bir değerlendirmede bulunulmuş. Sanki yazı hiç

okunmamış da okuduğunu yanlış anlayan birinden duyulmuş!

Kimileri Yahudi toplumuna karşı aşırı duyarlılıktan ve kimileri de yanlış anlamadan (ve belki de benim yeterince açık ifade edememiş olmamdan) kaynaklanabilecek bu eleştirileri Sayın Karasu'nun daha önce sözü edilen yazısındaki değinmeleri cevaplayarak karşılamam, sanırım temel elştiri konusunu açıklığa kavuşturacaktır.

1. Sayın Karasu'nun anladığına göre, "Yazının esas amacı ve iletmek istediği mesaj son bölümünde açıkça vurgulanıyor. *Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu ve müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet de bulunmuyor* diyerek; Dr. A. Medyalı, Kürtler için *dost ve müttefik devlet* arayışına çıkıyor."

Öncelikle yazının esas amacı ve iletmek istediği mesaj, Sayın Karasu'nun anladığı ve yansıttığı gibi değildir. "Mesaj" olarak algılanan düşünceler, olgulara dayanan gerçek bir saptamadır. Ve Sayın Karasu da, bu saptamanın doğru olmadığını, somut gerçeklerle uyuşmadığını söyleyememiş. İleri sürüldüğü gibi yazının esas amacı "devlet düzeyinde bir müttefik arayışı" değildir. Eğer "devlet düzeyinde" bir müttefik arayışı söz konusu olsa idi, bu devlet kuşkusuz İsrail Devleti olmazdı. Bu düşünce yazının bütününde yeterince açık olarak ifade edilmiştir. Öte yandan devlet düzeyinde olsun ya da olmasın, Kürtlerin kendilerine dost ve müttefikler aramalarında yadırganacak bir durum da yoktur.

"Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devletin bulunmaması" gerçeğinden yola çıkarak, "Kürtler için *dost ve müttefik devlet* arayışına çıkıldığı" sonucuna ulaşabilmek için epeyce uğraşmak gerekir!

Sayın Karasu'nun yazısına "Kürt halkının doğal müttefikleri" başlığı uygun görülmüş. İsrail Devleti'nin (Yahudi

halkının değil!) Kürt halkının herhangi bir şekilde, doğal ya da yapay, dostu ve müttefiki olmadığı açık olarak ortada duran bir gerçek. "Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet (halk değil!) bulunmamaktadır" saptamasına itiraz eden Sayın Karasu, acaba neden bunun tersini kanıtlayabilecek tek bir Müslüman devlet (halk değil!) adı veremiyor?.. Böyle bir devlet var mıdır? Bu özellikteki bir devletin olmaması gerçeği, neden Kürtlerin dostsuz ve müttefiksiz kalmış olmaları anlamına gelsin ki? Kürtlerin devletlerden başka dostları, müttefikleri olamaz mı? Halklar, demokratik kitle örgütleri, tek tek bireyler... ?

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Türk halkı, Irak Devleti ile Irak Arap halkı, İran İslam Cumhuriyeti ile İran halkları, Suriye Devleti ile Suriye Arap halkı nasıl aynı kategoriler içinde değerlendirilemez ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi açısından nasıl ayırımsız-aynı politikaların hedefleri olamazlarsa, İSRAİL YAHUDİ DEVLETİ ile İSRAİL YAHUDİ HALKI da tek bir ortak kategori imişler gibi ele alınamazlar.

2. Yukarıda aktarılan alıntının ardından, Sayın Karasu görüşlerini şu şekilde sürdürmüş: (Dr. A.Medyalı) "Aradığını bulma tedirginliği ve sevinciyle Kürtlere İsrail Yahudi Devleti müjdesini veriyor ve öğütlüyor. Yzının esas amacı, devlet düzeyinde bir müttefik arayışıdır; bulunan devlet düzeyindeki müttefik de İsrail devleti oluyor."

Sayın Karasu'nun kullandığı "aradığını bulma tedirginliği ve sevinci" gibi duygu ifade eden sözler bu yazının içeriğine uymamaktadır. Eleştirilen kısımlarda herhangi bir keşif yapılmamıştır ve tedirginlik duyulacak bir durum da yoktur. Yazının hiçbir yerinde İsrail Yahudi DEVLETİ Kürt halkına bir "müjde" olarak sunulmamış, İsrail Yahudi Devleti ile dayanışma içine girilmesi de tavsiye edilmemiştir. Tersine, böyle yanılgılı bir algılamaya yol açmamak için özen gösterilmiştir. Sayın Karasu'nun eleştiri noktaları dikkate alınırsa, bu çabanın yeterli olmadığı anlaşılıyor. Bir özeleştiri olarak bu kayde-

dilmelidir.

Eğer Kürtlere İSRAİL DEVLETİ ve YAHUDİ TOPLUMU ilgilenmeleri ve bunlarla ilgili düşünceler üretmeleri gerektiğinin söylenmesine bir "müjde" değeri biçiliyor ise, bu tür düşünceleri daha önce dile getirmiş birçok kişiye haksızlık etmemek için, burada yerinde bir değerlendirme yapılmamış olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Sosyolog Doktor İsmail Beşikçi *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler* (İstanbul, Yurt Kitap-Yayın, 1991) adlı çalışmasında bu doğrultuda düşünceler ortaya koymuştur. Sözkonusu çalışmada yer alan bazı düşünceleri burada aktarmak yararlı olacaktır:

"*...Ortadoğu'da Yahudi Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirmek için Yahudilerin geliştirdiği mücadelelerin incelenmesinde de yarar vardır...*"(Age. s. 80).

"*...Ulusal kurtuluş hareketlerini demokratik içerikleri açısından da irdelemek gerekmektedir. Bu konuda, İsrail, Hindistan örneklerinin yanısıra, Kongo, Senegal, Uganda... gibi örneklerin incelenmesi de yararlı olacaktır...*"(Age. s. 79).

"*...Kürtlerin, Ortadoğu'da Arap şovenizminin etkisi altında, Yahudilere karşı düşmanlık hisleri beslemesinin hiçbir yararı yoktur. Kürtler Yahudi toplumuyla daha sıcak ilişkiler kurmak durumundadırlar. Kürtler Yahudi toplumunun demokratik kurumlarını görmezden gelemezler. Yahudi toplumu, Ortadoğu'da Kürtlerin doğal ittifakçısıdır...*"(Age. s. 81).

3. Filistin sorununa yaklaşım konusundaki görüşler, Sayın Karasu'da yansımasını "Dr. A. Medyalı, yazısında *İsrail Yahudi sadece Filistin sorunuyla özdeşleştirilemez, basitçe Filistin sorununa indirgenemez* derken tamamen haklı ve doğru bir konumdadır. Ancak yazarın kendisi bu doğru saptamayı yanlış algılıyor, yanılgılı sonuçlar çıkarıyor ve esas olarak kendisi indirgemeci davranıyor. Peş peşe geliştirdiği sorular, İsrail'i, Filistin sorununa indirgeme mantığından üretiyor"

biçiminde bulmuş.

Sayın Karasu'nun da "haklı ve doğru bir konum" olarak değerlendirdiği yukarıdaki saptamanın ardından "... Bu yüz - den Kürtler, gereksinim duydukları Kürt-İsrail ilişkilerini *halklar düzeyinde* geliştirebilmelerinin önündeki en büyük engelin Filistin sorunu olup olmadığını bir sonuca bağlamak zorundadırlar" denilmişti. Burada dikkat edilirse Kürt-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesi *halklar düzeyinde* olmaları koşuluna bağlanmıştır. Henüz bağımsız bir Kürdistan devleti olmadığı için, burada Kürdistan Devleti ve İsrail Devleti arasındaki bir ilişkinin gündeme getirilmesi söz konusu değildir. İsrail Devleti'nin Ortadoğu'daki konumu, emperyalizmle bağları ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Hareketi'ne karşı takındığı olumsuz yaklaşım dikkate alınırsa, Kürt halkı ile İsrail Devleti arasında da bir dostluk-müttefiklik ilişkisinin söz konusu olmadığı kolayca anlaşılacaktır. Yani tüm bunlardan sonra geriye kalan ve gündeme getirilerek tartışmaya açılmak istenen konu; KÜRT HALKI ile YAHUDİ HALKI arasında kurulabilecek olan muhtemel bir yakınlaşma zemininin ihmal edilmemesi gerektiği olmuştur. Tüm diğer halklar gibi, Yahudi halkının da Kürt halkının dostu ve müttefiki olabilecek, en azından düşmanı olmayacak çeşitli unsurları bünyesinde barındırması halklar gerçeğine, halkların kardeşliği ve eşitliği ilkesine aykırı bir durum değildir. "Tüm halklar Kürt halkının dostudur, ama Yahudi halkı hariç..." denemez.

Yukarıda değinilen saptamaların ardından geliştirilen sorular ise, Sayın Karasu'nun ileri sürdüğü gibi "İsrail'i, Filistin sorununa indirgeme" mantığından üretilmemişlerdir. Tam tersine sadece bir devleti değil, aynı zamanda bir halkı, yani YAHUDİ HALKINI da bünyesinde barındıran İsrail'i Filistin sorununa indirgeme mantığını çözme amacına yöneliktir bu sorular. Sayın Karasu'nun yanıtlamamayı tercih ettiği bu soruları hatırlatmakta yarar var: Filistin halkının haklı davasına saygıda kusur göstermeyen Kürtlerin, kendi ulusal mücadele -

Kürt halkını çok yakından ilgilendiren olgusal bir gerçeği çok yalın ve kesin bir dille ortaya koymaktadır. Bunda kafa karış - tıracak hiçbir yön, anlamayı zorlaştıracak tek bir kelime bulunmamaktadır. Bir yandan "Müslüman" oldukları iddiasınını sürekli tekrarlayan, öte yandan ise Kürdistan'ı parçalayıp sömürge statüsünde tutan ve mazlum bir halk olan MÜSLÜ - MAN KÜRT HALKINA insanlıkdışı bir şiddeti, tarihte eşi görülmeyen boyutlarda bir soykırımı, kişilik inkârını dayatan DEVLETLERİN gerçek anlamda Müslüman oldukları ve İslamiyet'in özüne bağlı oldukları ileri sürülemez. Bu, İslam dininin özüne ve Müslüman halkların temiz inançlarına yönelik ağır bir hakaret olur!

• Dr. İsmail Beşikçi, *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler* adlı daha önce değinmiş olduğumuz çalışmasında, "İslamiyet" ile "İslam devletleri" arasındaki ilişkiyi Ortadoğu özelinde şu şekilde değerlendirmiştir:

"... Şurası açık bir gerçektir: Ortadoğu'daki bütün uluslar, İslamiyet'i, İslamlığı kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Arapların, farsların, Türklerin İslamiyet'e yaklaşımlarının ana boyutu budur. İslam devletlerinden hiçbiri, İslamiyet'i, İslam düşüncesini geliştirmek, İslam halklarının refah ve mutluluğunu arttırmak doğrultusunda yönlendirmemiştir. Kendi milletlerinin çıkarlarını her zaman ön planda tutmuşlardır. İslamiyeti, hep bu milli, ulusal çıkarların gelişmesi, yaygınlaşması doğrultusunda kullanmışlardır. İslamiyetle, İslam düşüncesiyle, İslam devletleri arasındaki ilişkinin ana boyutu budur..." (Age. s. 25-26).

"Kürtlerin ve Kürdistan'ı sömürgeleştiren ve devletlerarası sömürge düzeyinde tutmaya çalışanların aynı dinden olmaları, Müslüman olmaları üzerinde durmak gerekir: Bu ilişki her zaman, Türklerin, Farsların, Arapların lehine fakat Kürtlerin aleyhine olmuştur. Çünkü Kürtler ezilen bir ulustur. Türkler, Farslar, Araplar ise ezen ulustur. Bu bakımdan Kürtlerin, Türkler, Farslar ve Araplarla olan ilişkilerini ezilen ve ezen

masından kaynaklanmasının yanısıra, "KÜRT HALKI- İSRA İL DEVLETİ -YAHUDİ HALKI" ilişkisinin bir başka boyutuna katkıda bulunmaya hizmet etmiş olmasıdır.

9. Sayın Karasu'nun yazımla ilgili son değinmesi de şu: "*İsrail halkının dostça tutumuna dikkat edilmelidir* (Dr. A.Medyalı) sözleri bir hayal ürünü, yeterince düşünmeme sonucu değilse, ardındaki niyet ne olursa olsun Kürtler açısından bir tuzaktır."

"İsrail halkının dostça tutumuna dikkat edilmelidir" arabaşlığı yazının aslında yoktur. Yazı gazetede dizgiye hazırlanırken ilgili bölüme bir arabaşlık olarak konulması uygun görülmüş olmalı. Bu başlık yazıdaki şu bölümden uyarlanarak alınmış sanırım: "Arap, Fars veya Türk, hiçbir halkı ya da ulusu düşman olarak görmeyen Kürtler, niçin kendilerini ezen , ulusal-demokratik haklarını gaspeden, asimilasyonu, terörü, şiddeti ve soykırımı dayatan devletlerin HALKLARINA karşı besledikleri dostça, kardeşçe, barışçı ve insancıl tutumu İsrail HALKINDAN esirgesinler? Ve neden İsrail HALKININ dostça tutumundan kendilerini mahrum etsinler?"

Bir başka halktan dostça tutum beklemek, eğer böyle bir tutum yoksa yaratılmasına, biraz olsun varsa geliştirilmesine çalışmak niçin hayal ürünü olsun, neden bir tuzak olarak değerlendirilsin? Eğer, Sayın Karasu kendi yazdıklarını iyi okusaydı, bana yönelttiği eleştirileri kendisine de uygun görebilir miydi acaba? Sayın Karasu'nun "halklar" ve "Yahudi halkı" hakkında söylediklerine göz attığımızda, ne demek istediğim daha iyi anlaşılacaktır:

"... Burada amacımız, Yahudi düşmanlığı yapmak değil, esas olarak İsrail gerçeğini ortaya koyabilmektir. Doğal olarak Yahudiliğe karşı bir düşmanlık beslenemez ve böyle bir düşmanlığı da doğru görmeyiz. Tarihte, Yahudiler de çok ezilmiş bir topluluktur. Öte yandan , Yahudi bilim adamlarının uygarlık tarihine katkıları görmezden gelinemeyeceği gibi, küçümsenemez de. Burada sorun; Yahudi halkı değil, Yahudi devletinin niteliğinin ortaya konulmasıdır..."

"Kürtler açısından bölge halklarıyla ve devrimleriyle stratejik it-

Haham Avidani'nin kitabında yeralan *Alroy*'un Mesih hareketinin hikâyesi, diğer Yahudi kaynaklarındaki anlatımlardan biraz daha farklıdır.Başlıca farklılık,*Avidani*'nin *İbn Dugi*'nin hikâyesiyle *Alroy*'unkini birleştirip birbirine karıştırmasıdır. *Alroy*'un hikayesinin Kürdistanlı yahudiler rasında yaşayan bir anlatı olarak korunmamış olduğu(3) ve Kürdistanlı Yahudilerin O'nun hakkında tüm bildiklerinin Kürdistan dışında yazılmış Yahudi kaynaklarından edinildiği anlaşılmaktadır. Yine de *Alroy* tarafından sekiz yüzyıl önce tutuşturulan Mesihsel arzular, hemen tümünün kitlesel olarak İsrail'e göç etmiş oldukları günümüze değin Kürdistanlı Yahudiler arasında sürmüştür. Hayfa yakınlarında yeralan İsrail Ülkesi'ndeki ilk kırsal yerleşim yerlerinden biri bu mesih liderin anısına *MOSHAV ALROY*, yani *Alroy Yerleşim Bölgesi* olarak adlandı -rılmıştır.

(Anlatı)

- 1 -

Bir zamanlar Ninova'dan yayan olarak beş günden fazla uzaklıkta bulunan ve benim de memleketim olan Amediya şehrinde *David Alroy* adında bir adam vardı. Ben, aciz *Alwan Avidani*... bu hikayeyi öğretmenlerimden ve atalarımdan dinledim. *David Alroy* Amediya şehrinden *Başhaham Hasdai* ve yine şehrin önemli adamlarından biri olan akademi başkanı ile birlikte *Babil Talmudu* çalıştığı Bağdat'a indi(4). Ve dinsel olmayan bilimlerin tümünü, Kutsal Ad'ın telafuzunu, Mısırlı ve Kaldeli müneccimlerin tüm kitaplarını, ayrıca astrolojiyi öğrendi. Böylece ilimlerin her türlüsünde ileri derecede bilgili hale geldi ve hiç bir giz onun için çok zor değildi. *Alroy* mucize yaratan biri olarak tüm ülkede ünlendi ve bu nedenle oldukça zengin, saygın ve başarılı binlerce kişiden oluşan büyük bir topluluğun bulunduğu Sambaytan Nehri bölgesine

yecekleri bir gizlenme yeri bulun ve orada bekleyin. Üç Yahudi'nin kılıcı bulup topraktan çıkardıklarını gördüğünüzde, onları yakalayın ve bana getirin!"

Ertesi sabah erkenden, üç arkadaş kılıcı bulmak üzere dışarı çıktılar. İki kaya arasında bir yer gördüler ve kazmaya başladılar ve işte ski ve kırık bir kılıç buldular. Daha onlar kılıca dokunmadan Ağa'nın adamları gizlendikleri yerden dışarı fırladılar. (Üç Yahudi'nin) ellerini bağlayıp onları Ağa'nın huzuruna getirdiler.

"Ne arıyordunuz ve benim arazimde ne buldunuz?" diye, Ağa kızgınca sordu. Yahudiler herşeyin bilindiğini, açığa çıktığını ve yalan söylemenin yararı olmadığını anladılar. Bu nednle içlerinden biri cevap verdi:

"Eski bir efsaneye göre, Musa peygamberin kılıcı Kürdistan dağlarında bulunmaktadır. Biz onu aradık, ama eski bir maden parçası bulduk sadece."

"Aha" diye bağırdı Ağa! "Onunla bizi yönetmeyi ve hatta hepimizi öldürmeyi düşündüğünüz kılıcı gerçekten aradığınızı biliyordum. Bu mu bize verdiğiniz karşılık, iyiye karşı kötrü mü? Burada, Kürdistan'da özgür bir halksınız. Ne eksiğiniz var? Hangi kurtuluşu arıyorsunuz? Ama bana şunu söyleyin" diyerek ağa alçak bir sesle devam etti:

"Ben ne olacağım? Kurtulduğunuz zaman beni de öldürmeyi planlıyor musunuz?"

Bu Yahudilerden biri olan akıllı ve anlayışlı bir genç, içinde bulundukları tehlikenin ne denli büyük olduğunu ve onları ancak uygun bir cevabın kurtaracağını anladı. "Ölüm ve yaşam dilin gücü içindedirler" (Prov. 18:21) sözlerini hatırladı ve konuşmaya başladı:

"Ya Ağa! Sen Musa peygamberin kılıcı hakkındaki hikâye yi bilirsin, ama hepsini değil. Bu hikâyeye göre, arazisinde kılıcın bulunduğu kişiye büyük bir onur ve hatta onurdan fazlası karşılık olarak verilmelidir. Ya Ağa! Otlağında Yahudile-

NAZARA KARŞI EFSUNLAMA(5)

Bu yerde her kim ki seni sevmiyor,
Kafasını bir şahin alıp götürsün.
Bu mahallede her kim ki seni sevmiyor,
Cüzzam belasına tutulsun.
Bu evde her kim ki seni sevmiyor,
Kafasını bir tavuk gagalasın.

Dipnotlar:

1. Yona Sabar, age, s.193.

2. Yona Sabar, age, s. 194.

3. Kudret helvası: Bazı ağaçların yapraklarından toplanan tatlı bir salgıdır. Bununla yapılan bir içki, zor doğum yapan kadınlar için ilaç olarak kabul edilmiştir. Emziren kadınlar sütlerini arttırmak için üzüm, hurma, incir ve çayla yapılan tatlandırılmış içkilerden bol miktarda içerlerdi.

4. Erken yaşta bir düğün için hayırdua edilmesi oldukça yaygındı ve bunların amacı, çoğunun erişkin bir yaşa ulaşmasını dilemekti.

5. Yona Sabar, age, s. 195.

HALK TÜRKÜLERİ

6.TÜRKÜ

Güneş doğmuş, ay batmıştı,
Bir bulut gökyüzünü kaplamıştı;
Delikanlı bir genç
Bir kıza aşık olmuştu:

"Sana aşığım canım,
Seni tüm dünyaya değişmem.
Sen benim biricik yıldızımsın,
Dünyanın üstünde parlayan güneş gibi."

7.TÜRKÜ

Testini alıp,
Çeşmeye git,
Git yavaş yavaş,
Ben de gelirim (oraya).
Bana bir öpücük ver,
Böylece artık ölmem gerekmeyecek.
Kollarınla sar beni, içeri gel

Gel, gel, hayatım, ruhum!
"Vallahi gelmeyeceğim!"

15.TÜRKÜ

"Anne, anne gidiyorum
Serefend(2)'e orduda hizmet etmeye."

"Gitme oğlum, gitmemelisin,
Yoksa düşmana bir kurban olacaksın."

"Hayır anne, gideceğim
Seferend'e orduda hizmet etmeye.
Tanrı bir yangın tutuştursun
Düşman toprağının orta yerinde."

"Gitme oğlum, gitmemelisin,
Yoksa düşmana bir kurban olacaksın."

"Hayır anne, gideceğim
Ve düşman toprağında kamp kuracağım."

Dipnotlar:

1. Yona Sabar, age, s. 197-201.

2. *Serefend*: Bugün Şerifin olarak bilinen ve Tel-Aviv'in güne-yinde bulunan bir askeri eğitim kampıdır. Bu türkü 2.Dünya Savaşı sırasında Kudüs'de bestelenmiş ve Urmiyeli (İran Kürdistanı'nda) RİVKE MİZREHİ'den alınarak kaydedilmiştir.

ATASÖZLERİ VE DEYİŞLERDEN ÖRNEKLER*

1. Kar dağların üzerine düşer.

2. Güneş batar, ama sıkıntılar gitmemekte direnir.

3. At nallanınca, yengeç de ayaklarını kaldırır.

4. Bir köpeğin iştahını kabart, ama insanların iştahını kabartma.

5. Kadının hizmetkârı aynen kadı gibidir.

6. Türk hamamı sadece yellenme rüzgârıyla ısınmaz.

7. Kendi sırtını görebilirsin, ama onu hiç bir zaman göremezsin.

8. Buğday ektik,adi mısır filizlendi.

9. Biri diyor "Sakalım yanıyor", diğeriyse "Üstünde kekliğimi kızart" diyor.

10. Bir adam ellerinin üzerinde yürümediği sürece, ayaklarının değerini bilmez.

11. Bir Kürt bir merkep kadar ahmaktır.

(Araplar tarafından söylenmiştir).

12. Yahudi dayak yemeden vergisini ödemez.

(Kürtler tarafından söylenmiştir.)

13. Yahudilerin sinagogu kadar gürültülü.

(Kürtler tarafından söylenmiştir.)

14. Yahudinin birine "Yahudi haydi cennete gidelim" dendiğinde, "Bugün Cumartesi değil mi" diye karşılık vermiş.

15. Suya dökülen yağ kaybolmaz.

16. Bir yer hiçbir zaman daha fazla insan için dar değildir.

17. Köpek bir kemik gördüğü sürece oradan ayrılmaz.

18. Tilki karnı doyduktan sonra "Üzümler ekşiydi" der.

19. Tatmin edici bir yaşamla birlikte olan küçük bir ev, boş bir hayatla birlikte olan büyük bir evden daha iyidir.

20. Kar soğuk olmaktan vazgeçmez.

21. Köpeğin kuyruğunu kırk gün prese koy, yine de kıvrılır.

22. Ateşin beni ısıtmıyor, ama dumanından kör oldum.

23. Koyunu kulaklarından, öküzü hayalarından yakala.

24. On aile, ama on iki ağa!

25. Eğer şansın seninleyse kendine dikkat et, eğer sana karşıysa malına dikkat et.

26. Yeni bir elbise giyen zengin adama "Güle güle giy", fakir bir adamsa "Onu nereden buldun" derler.

27. Zengin bir adam yılan başı yese, "Ne kadar akıllı"; fakir bir adam yese "Ne kadar obur" derler.

28. Bugünkü bir yumurta yarınki bir tavuktan daha iyidir.

29. Utangaç gelin köyünden dışarı çıktıktan sonra kalçaları suratından daha sık görülür.

30. Her bulut yağmur getirmez.

31. Balık tutan kalçalarını ıslatır.

32. Eşek yüke doğru kımıldamazsa, yükü eşeğe doğru kımıldat.

* *Yona Sabar, age, s. 202-203.*

BERHEM YAYINLARI

1. *Dr. A. Medyalı*, Antik Kürdistan'da Dınsel Yapı - lanma - ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ, 1991.

2. *Kemal Astare*, Hazar Dengız ê Zerrê Mı de / Tausend Wogen Im Herzen (Şiir), 1991.

3. *Mustafa Düzgün/Munzır Comerd/Hawar Tornêcengi*, Dêrsim de Diwayi - Qesê Pi-Kalıkan - Erf u Mecazi - Çıbenoki - Xeletnayêni / Dersim'de Dualar - Atasöz - leri - Mecazlar - Bilmeceler - Şaşırtmacalar, 1992.

4. *Kemal Mazhar Ahmed*, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, *Çev. Mustafa Düzgün*, 1992.

5. *Emrullah Yıldız*, Gül Dersim (Şiir), 1992.

İsteme Adresleri:

BERHEM YAYINEVİ

Atatürk Bulvarı, Sanlıhan 105/907

Kızılay-ANKARA

Tel: 418 48 86

BERHEM

Kotkaga. 15, 6 tr.

164 75 Kista-SWEDEN

Tel: 08- 750 48 28